

JAK SE RODIL VELKÝ SOCIOLOGICKÝ SLOVNÍK – VZPOMÍNKY EDITORKY

Alena Vodáková

Lysá nad Labem

The Origins of the Large Dictionary of Sociology (Velký sociologický slovník) – Memories of the Editor

Abstract: The Large Dictionary of Sociology (Velký sociologický slovník in Czech), published as a book in 1996, represents the monumental work of Czech sociology that originated in the late 1980s and early 1990s at the Sociological Institute of the Czechoslovak/Czech Academy of Sciences. The dictionary has 2,350 text and 1,860 referential entries, as well as 2,700 biographical appendices. 260 authors, who were not only sociologists, played a role in its creation. To this day, the dictionary has not only historical significance, proving how advanced the contemporary community of academic social sciences in Czechoslovakia was, and yet which also pointed out its weaknesses, but it also has a factual significance, since no comparable or even similarly extensive Czech encyclopedia of social sciences has been elaborated since, and most likely shall not be elaborated in the near future. This article, written by one of the main editors of the dictionary (other editors included Jiří Linhart, Hana Maříková, and Miloslav Petrusek), is a recollection of the complex creation of the work at the turn of the eras of late “normalization” and the early transformation, as well as of each of the authors and other collaborators who helped the book originate. It is a significant contribution to understanding the history of Czech sociology in the 20th century.

Keywords: *Velký sociologický slovník; sociology – encyclopedia; sociology – dictionary; Czech sociology; sociology – history of*

Do svého projektu digitalizace českých sociologických slovníků, jehož cílem je uchování, zpřístupnění a propojení několika novějších i starších publikací (a který v budoucnosti „vpluje“ do širší *Encyklopedie české kultury*), zahrnul Zdeněk R. Nešpor i *Velký sociologický slovník*, vydaný v nakladatelství Karolinum v roce 1996. Shledal, že většina informací, které tento slovník nabízí, je stále relevantní a vytváří specifický komplex, který nebyl zatím ničím podobným novějším nahrazen. V této souvislosti bych ráda zavzpomínala na to, jak slovník vznikal. Byla jsem totiž u jeho zrodu od samého počátku a později, po relativně dlouhou dobu, až do jeho publikování, jsem ho „měla na starosti“.

I když doba, na kterou budu vzpomínat, byla nadmíru živá a proměnlivá, začnu suchopárnou připomínkou toho, jak dlouho jsme slovník připravovali a jak rozsáhlá to byla práce. Od prvních koncepčních kroků až do knižního vydání to trvalo zhruba osm let. V konečné knižní formě (2 díly velkého formátu) čítá slovník 1630 stran (tištěných velmi malým písmem). Zahrnuje 2350 tematických vysvětlujících hesel, navzájem propojených odkazy, 1860 samostatných odkazových hesel (bez výkladu) a biografickou přílohu s 2700 položkami, rovněž napojenými na hesla. Výkladová hesla jsou doplněna překlady názvu hesla do angličtiny, němčiny, francouzštiny a italštiny a většinou i krátkým seznamem doporučené literatury a u hesel cizího jazykového původu je uvedena i etymologie. Navíc, pro větší přehlednost, je na začátku slovníku seznam výkladových hesel uspořádaných podle tematických oblastí.

Když k tomuto výčtu dodám, že nakladatelství od nás obdrželo slovník kompletně připravený k tisku a sami jsme prováděli i všechny korektury, tak mi teď, po dvaceti letech od vydání slovníku, nepřipadá, že by osm let přípravy (včetně hluchého asi dvouletého období jednání s vydavatelstvími a pak čekání na vydání) byla tak dlouhá doba, jako mi to připadalo tehdy. Nepřipadá mi to tak i díky tomu, co jsem se nedávno dozvěděla z Nešporovy brožury o historii českých sociologických slovníků, vydaných i jen připravovaných či zamýšlených, které nikdy nedospěly ke kýženému konci (*Česká sociologická encyklopedistika*. Academia, Praha 2017). Přiznám se, že během prací na našem slovníku jsem tyto podrobnosti neznala a nepodlehla jsem tudíž zničující, historicky podložené obavě, že se nám to nemůže podařit.

Důvodů pro pesimistický postoj bylo více, ale na tomto místě zmíním jediný: ten slovník byl koncipován na naše možnosti jako příliš „velký“ a postupem času, s přibývajícimi „nezbytnými“ tématy se stále rozrůstal. Původně se ani velkým neměl nazývat. Měl to být prostě Sociologický slovník. To trochu megalomanské přídavné jméno jsme připojili až v poslední fázi jeho přípravy,

a to ze dvou důvodů. Jednak pro jeho skutečný výsledný relativně velký rozsah (mj. tak název kontrastoval s *Malým sociologickým slovníkem* z šedesátých let), a jednak proto, že krátce před dokončením našeho slovníku vydal svůj *Sociologický slovník* Bohumil Geist. Nechtěli jsme vnést do čtenářské obce zmatek vydáním publikace stejného názvu. To už se ale začínám nořit do „jámy pamětnice“ svých vzpomínek, a já bych před tím chtěla udělat ještě jednu krátkou zastávku:

V souvislosti s projektováním digitálním uchováváním a ožíváním slovníků se mi vkrádá na mysl aspekt či rozměr celé slovníkové záležitosti, který bych nazvala historickým. Autor zmíněného projektu jej zřejmě rovněž vnímá, i když možná trochu jinak než já. Myslím totiž, že díla tohoto typu nejsou a ani by neměla být jen snůškou informací nějak oborově ohraničených či neohraničených vůbec (u všeobecných slovníků či encyklopedií). Jsou a měla by být obrazem oboru v dané době, respektive doby jako takové. Týká se to výběru hesel i jejich pojetí, toho, jaký komplex tvoří, komu jsou určena. Nechtěně se to týká i různých nedostatků, chyb, prázdných míst, které rovněž odrážejí stav oboru i širší charakteristiky vědeckého a společenského dobového diskursu. Pokud je iniciátorů, organizátorů, redaktorů a redaktorek i autorů a autorek jednoho a téhož díla více, mají samozřejmě všichni tendenci vnášet do toho své více či méně odlišné individuální představy. Má-li ale slovník plnit jak úlohu primární – ucelenou a přehlednou informační, tak i úlohu sekundární – historickou v naznačeném smyslu, musí být jedna z těchto představ dominantní a ostatní tvůrci slovníku se jí musí co nejvíce přizpůsobit. Samozřejmě to lze jen tehdy, když daná představa souzní s oborem a dobou do té míry, aby to „přizpůsobení“ bylo přirozené a nikoho moc „nebolelo“.

A jak se toto vše odehrálo při přípravě našeho slovníku?

Když na konci osmdesátých let minulého století přišel Jiří Linhart s myšlenkou dát dohromady sociologický slovník, měl ještě ne úplnou, ale už celkem ucelenou představu o tom, jak by takový slovník měl vypadat, tedy jaký typ hesel by měl obsahovat a jak by zhruba hesla měla být strukturovaná. Vycházel přitom nejen ze svého mimořádně vyvinutého citu pro sociologickou dimenzi reality a ze svých faktografických znalostí oboru, ale i ze své záliby v historii. Měl schopnost nahlížet sociologicky mj. takové počiny jako vydávání slovníků v naší národní historii a jejich studiem si osvojit i různé styly psaní hesel. Myslím, že jsme byli s Miloslavem Petruskem první, komu svůj návrh přednesl. Pokud si vzpomínám, ani my, ani další později získaní hlavní spolupracovníci neměli proti němu žádné vážnější námitky, diskutovali jsme spíše podrobnosti a proveditelnost. V duchu

navržené koncepce byly rozpracovány heslář a pokyny pro autory. Neznamená to ovšem, že všichni oslovení potenciální autoři a autorky byli ochotni pokyny dodržet a že se redakci podařilo problémy tohoto typu zcela překonat. A také to neznamená, že zrealizovaná koncepce dobře reprezentuje naši sociologii z přelomu osmdesátých a devadesátých let. To musí posoudit současní i budoucí historici naší sociologie.

Mně zpětně připadá, že slovník, utvářený na rozhraní dvou etap našeho společenského vývoje, nejenže pomohl vyplnit jistou informační mezeru a přispěl k uchování tohoto specifického období v paměti společnosti, ale svým způsobem rozevřel poměrně bohatý vějíř možností sociologického zkoumání, kterých se následná doba moc nechopila. Asi v našem slovníku mladší sociologové a socioložky nenašli velké zalíbení. Anebo o žádný vějíř možností příliš nestáli. Kdoví.

Ale zpět ke vzpomínkám. Pokouším se vybavit si vše, co s několikaletou přípravou slovníku souviselo, a vybrat z toho charakteristické momenty i okamžiky oživující, týkající se kontaktů se zajímavými osobnostmi se slovníkem spojenými. Všem, které zmiňuji, se omlouvám, že je uvádím zásadně bez jakýchkoliv titulů. Při opačném postupu bych se dopouštěla pravděpodobně řady chyb, zejména vzhledem k historickému kontextu vzpomínek. Také by mi to připadalo příliš formální, oficiální. V takovém duchu na bývalé spolupracovníky a spolupracovnice nevzpomínám.

A ještě si dovolím vyjádřit jednu naději: snad alespoň něco z mých vzpomínek zaujme skutečné i pomyslné historiky a případně nějaké budoucí tvůrce i čtenáře sociologických slovníků. Určitě jsem mnohé zapomněla. Bohužel se nemohu opřít o písemné záznamy událostí, protože jsem si je nepořizovala. Také si uvědomuji, že bezpochyby nechtěně vkládám do vzpomínek vlastní interpretaci, tu tehdejší i tu dnešní. To je ale atribut všech vzpomínek, těch sepsaných po mnoha letech obzvláště.

Proces přípravy slovníku pod vlivem převratné doby

Začalo to v roce 1988. V sociologické sekci Ústavu pro filosofii a sociologii ČSAV, zřejmě jako leckde jinde, se začaly uvolňovat stranické kleště, slábla ideologická kontrola a také se rozvolňovaly vztahy podřízenosti a nadřízenosti. Odehrály se i nějaké personální přesuny mezi odděleními, měnila se jejich náplň. Reformovalo se (obsahově i personálně) i oddělení, jehož název si nepamatuji, do kterého jsem dobrovolně přešla, podobně jako někteří další

z různých oddělení, včetně Jiřího Linharta. Tomuto oddělení vládl velmi benevolentně František Kutta. Byl to starší pán, myslím, že původním povoláním ekonom, přesvědčený komunista. Žádnou z těchto dvou charakteristik našťestí nedával příliš najevo. Hlavním posláním oddělení bylo sepisovat sociologické prognózy, které tehdy přišly do módy (bylo to v době, kdy vznikl Komárkův Prognostický ústav). Nebyly módní jen u nás, ale i v západním světě, takže to nebyla činnost úplně marná a nezajímavá. Nicméně zbyl určitý prostor, který bylo možné využít. Do tohoto prostoru vstoupil Linhart se svým nápadem na sociologický slovník. Začal hledat spojence a spolupracovníky. Byla jsem nablízku a nápad i pojetí se mi líbily, i když jsem musela rychle začít studovat specifickou „slovníkovou kulturu“, o které jsem toho na rozdíl od Linharta věděla pramálo. Rychle jsem pochopila, že dát dohromady odborný slovník není žádná hračka. Vzpomínám si ale, že někteří kolegové, kteří akci slovník moc nevívali, byli tohoto názoru a (nebo) si mysleli, že dělat vlastní slovník je zbytečné a (nebo) zbytečně pracné. Tyto hlasy se ale tehdy v začátcích ozývaly minimálně. Když se dveře svobody otevírají, byť pomalu a zdráhavě, narůstá i tolerance vůči aktivitám jiných lidí přesto, že se s nimi člověk neztotožňuje. Poté, co už je svoboda zaručená, vzrůstá pokušení využít ji mimo jiné k zamezení cizích nesympatických aktivit.

Prvním významným a věci znalým slovníkovým spojencem mimo naše oddělení byl Milan Petrussek. Tehdy byl čerstvým pracovníkem ústavu, přijatým díky výše zmíněnému politickému uvolňování. Nápad Jiřího Linharta radostně přivítal a stal se vedle něj hlavní oporou slovníku, a to po celou dobu jeho přípravy (k tomu se ještě ve svých vzpomínkách vícekrát vrátím). S vydatnou Petruskovou pomocí a s přispěním dalších dobrovolníků jsme nejdříve sestavili v hrubých obrysech heslář, rozdělili ho na oblasti a hledali jejich odborné garanty, kteří měli být zároveň hlavními autory. I když hledání neskončilo okamžitým úspěchem, upřesňovali jsme s těmi nalezenými prvními garanty heslář a zároveň na jejich doporučení a s jejich pomocí aktivovali další autory. Nutno říci, že doplňující hledání garantů a kontaktů na autory provázelo vlastně celou slovníkovou přípravu. Díky převratné době se vynořovala potřeba dalších hesel i autorů, někdy dohodnutí autoři z různých důvodů svoji účast vzdali, někdy odvedli nepřijatelnou práci. K tomu všemu se ještě vrátím. Na tomto místě bych chtěla poznamenat, že při výběru hesel i autorů jsme měli od začátku až do konce přípravy slovníku volnou ruku, nikdo z vedoucích osobností ústavu nikdy neschvaloval ani heslář ani autory (neznamená to, že se neobjevily určité obavy, že pojetí slovníku nebude dostatečně „marxistické“).

Důležité bylo, že vlastně hned, od samého začátku, se pracovalo i přímo na heslech. Sepsali jsme podrobné pokyny pro autory, k tomu přiložili Linhartovy příklady pro jednotlivé typy hesel a obdarovávali tím autory s přátelským vysvětlením nutnosti danými pokyny se řídit. Ukázalo se, že naše požadavky jsou pro někoho příliš omezující, pro někoho příliš náročné, takže jsme průběžně řešili řadu problémů (viz dále). Přesto se podařilo do roku 1990 shromáždit více než polovinu hesel tehdejšího hesláře.

Po roce 1990 práce na slovníku téměř kontinuálně pokračovaly, a to v obnoveném Sociologickém ústavu Akademie věd pod záštitou jeho ředitele Jiřího Musila. Vznikl samostatný slovníkový tým vedený Linhartem. Společenské změny evokovaly doplňování hesel skoro ve všech tematických okruzích, zejména ovšem v oblasti sociologie politiky. Nová hesla se často vynořovala jakoby sama od sebe, s tím, jak do naší společnosti vstupovaly nové jevy, sociální mechanismy, problémy. Převážily se také váhy důležitosti a potřeby pojmů, které zčásti ovlivnily délku hesel. Problémy s hledáním autorů nepominuly, spíše narostly. Nejen proto, že znalosti některých témat bylo třeba pracně dohánět, ale i proto, že se lidem (i sociologům) otevřely nové možnosti kariéry a cest do zahraničí a někteří se nemohli či nechtěli zdržovat pracným a nelukrativním psaním hesel. Cennou výpomoc nám poskytli čeští emigranti, renomovaní sociologové a socioložky ze západních univerzit, a to nejen jako autoři a autorky, ale i jako zprostředkovatelé dalších zahraničních autorů pro těžko zvladatelná hesla. Důsledkem všeho tohoto dění bylo ovšem jak zvětšování slovníku, tak počtu autorů a nároků na redakční práci.

Uprostřed oživené horečnaté práce na slovníku náhle zemřel Jiří Linhart (koncem května roku 1990), což kromě nenahraditelné lidské ztráty byla i ztráta vedoucího týmu a celého projektu a také velmi plodného autora a posuzovatele hesel. Hrozilo, že se projekt zhroutí, protože zájemci o jeho místo zjevně nechtěli věnovat příliš mnoho svého času dokončování slovníku. V této situaci jsem přijala nabídnuté vedení slovníkového týmu, samozřejmě s obavami, zda to zvládnu dotáhnout do konce, tedy do vydání slovníku, a také s vědomím, že musím jiné své plány odsunout stranou.

Takže práce na slovníku pokračovaly (se všemi již zmíněnými i dosud nezmněnými problémy). Pomoc nám poskytovala nově ustavená redakční rada slovníku, vedená Milanem Petruskem, a to hlavně při rozhodování závažných problémů, a především Petrusěk sám, i když v té době zakládal Fakultu sociálních věd UK, kde záhy začal vykonávat i funkci děkana. Ochrannou ruku nad námi na začátku devadesátých let držel jako ředitel ústavu Jiří Musil, který

považoval slovník za důležitou součást práce ústavu. Na jeho popud jsme získali grant na dokončení slovníku od nově ustavené Grantové agentury Akademie věd. Platili jsme z něj hlavně přepisy hesel a překlady.

Nelze zapomenout ani na to, že slovník jsme buďovali s pomocí počítače, a to od samého začátku, což tehdy ještě nebyl obvyklý způsob práce. Bez tohoto pomocníka by celá příprava trvala určitě déle než osm let. Záměrně mluvím o počítači v jednotném čísle, protože skoro po celou dobu opravdu šlo vždy o jeden počítač. Nejdříve, koncem osmdesátých let, to byl obří počítač, který měl ke své obsluze laboratoř v prvním patře v Jilské ulici s několika pracovníky. Těm jsme postupně dodávali rukopisy hesel, které oni převtělovali do počítačové podoby. V roce 1990 nám byl stejně jako ostatním týmům ústavu přidělen jeden stolní počítač, kterému se říkalo „písíčko“. Pomocí disket, které nám předala laboratoř (která byla záhy potom zrušena), jsme všechno převedli na tento počítač, na kterém potom naše asistentky přepisovaly hesla dodaná autory, kteří až na výjimky tehdy počítače nevlastnili, ani k nim neměli přístup. Přepsaná hesla se zálohovala na disketách, což byl nekonečný kolotoč, protože po vřazení dalších hesel, jejich korekcích a doplnění bylo třeba znovu a znovu zálohovat. Tehdejší počítače a programy nebyly tak dokonalé jako dnes a navíc jim rozuměl málokdo. Vzpomínám si na několik hororových situací, kdy nečekaně zmizel dosud nezálohovaný soubor hesel. Někdy se našel, někdy bylo třeba znovu ho přepsat. Nutno podotknout, že jsme pracovali s velkým množstvím disket, protože byly málokapacitní. V polovině devadesátých let, na samém konci přípravy slovníku, už to bylo všechno o něco snazší a také počítačů už bylo více a pracovali jsme na nich všichni. Přesto si vzpomínám, jak jsem byla zoufalá, když jsem jednou při korekturách díky neopatrnému zacházení s důmyslnými „makry“ přišla ve velikém souboru hesel o některá písmena s háčky a hromadně napravit už to nešlo. I takové „drobnosti“ nám zpestřovaly a ztěžovaly život.

Na slovníku jsme jako oficiálně existující tým Sociologického ústavu pracovali zhruba tři roky. Koncem roku 1993 byl prakticky dokončen (až na poslední kontroly a korektury). Následovalo asi dvouleté období čekání na jeho vydání, zahrnující dohadování s nakladatelstvími. Původní domluvené nakladatelství Svoboda ukončilo začátkem devadesátých let svoji činnost. Tehdy zanikla řada nakladatelství. Vznikala ovšem i nová. Nejbližší po všech stránkách (tím, že sídlilo v budově ústavu v Jilské, že vydávalo sociologickou literaturu, i kvůli dobrým vztahům) bylo Sociologické nakladatelství – SLON, které jsem pomáhala v roce 1991 zakládat. Bylo to však malé nakladatelství a vydat tak velký slovník

bylo velmi náročné i nákladné. Využili jsme toto spřátelené nakladatelství alespoň k vydání několika malých publikací, v nichž jsme tematicky seskupili téměř definitivní hesla a doplnili je dalšími texty. Do vydání slovníku jako celku vyšly v řadě Sociologické pojmosloví čtyři takové publikace (některé se později dočkaly v upraveném vydání reedice): *Sociální deviace, sociologie nemoci a medicíny* (eds. J. Kapr, J. Linhart, V. Fišerová a A. Vodáková. Sociologické nakladatelství, Praha 1991), *Demografie (nejen) pro demografy* (eds. Z. Pavlík, K. Kalibová a A. Vodáková. Sociologické nakladatelství, Praha 1993), *Sociální a kulturní antropologie* (eds. V. Soukup a L. Hrdý. Sociologické nakladatelství, Praha 1993) a *Sociologické školy, směry, paradigmata* (eds. M. Petrušek, A. Miltová a A. Vodáková. Sociologické nakladatelství, Praha 1994).

Jednotlivá hesla tak, jak vznikala a jak se tematicky hodila, jsme také publikovali v časopise *Sociologické aktuality*, a to od samého jeho vzniku na konci roku 1989 až do jeho konce v roce 1995 (časopis jsem koncipovala a vydávala společně s Jiřím Rybou a Hanou Maříkovou, na začátku i s Jiřím Linhartem, pod záštitou Sociologického ústavu a Českého literárního fondu). V každém čísle bylo jedno až tři hesla, která korespondovala s dobovými událostmi, později pak s hlavním tématem čísla. Smyslem bylo nejen doplnit a zpestřit časopis, ale také seznámit jeho sociologickou a přidruženou čtenářskou obec s přípravou slovníku a případně povzbudit k autorství další sociology i nesociology. To poslední se moc nedařilo. Myslím ale, že nejen díky velmi širokému záběru autorů slovníku (z mnoha institucí), ale i díky informacím ve zmíněném časopise vešel slovník ve všeobecnou známost ještě před svým vydáním. Škoda jen, že nemohl vyjít alespoň o dva roky dříve, kdy byl samozřejmě aktuálnější i potřebnější.

Byli jsme moc rádi, že se vydání nakonec ujalo vydavatelství Karolinum, ale i pro ně to bylo zjevně dost velké sousto. Docházelo k prodlevám, přičemž nakladatelství nezajistilo žádné korektury. Stejně jako křížové kontroly odkazových hesel a biografické přílohy jsme je prováděli jakousi svépomocí – několik přátel včetně zbytku původního slovníkového týmu. Ten byl v roce 1993 zrušen. Já sama už jsem v tomto posledním období v ústavu nepracovala. Od září roku 1994 jsem vedla katedru sociologie na Fakultě sociálních věd UK. Ale slovník jsem s neocenitelnou pomocí přátel nakonec „dotáhla do konce“, jak jsem si předsevzala. Koncem roku 1996 vyšel (na pulty knihkupectví se dostal až začátkem roku 1997). V závěru úvodního slova jsme jej s Milanem Petruskem dedikovali Jiřímu Linhartovi.

Aby slovník měl a neztratil svoji tvář

Jak uvádím v úvodu, myslím, že slovníku vtiskuje tvář doba a vstupní koncepce, poznamenaná silně osobními invencemi jejího konkrétního tvůrce, a trochu i všichni ostatní, kteří píší hesla a redigují publikaci. Pokud neexistuje vstupní koncepce, nebo se během přípravy rozpadne, slovník ztratí tvář. Koncepce se vtěluje do hesláře, do více méně jednotné (předepsané) struktury hesel a do některých dalších konvencí, které by měli autoři hesel i redakce dodržovat. Vzpomínám si na počáteční i pozdější problémy, které bylo v této souvislosti nutno řešit. Vzpomínky jsou ale poněkud útržkovité a vzájemně se překrývají. Nejdřív ke koncepci samotné a k hesláři, pak k dohodnutým pravidlům.

Sociologie je poněkud zvláštní věda i tím, že do sféry jejího zájmu spadá velmi rozsáhlá, blíže nespécifikovaná oblast reálií poznamenaných výrazně vazbou na společenský rozměr lidské existence. S tím, jak plyne čas, množí se díky tvořivému duchu sociologických osobností pojmy „sociologicky opracované“, zabudované do různých důmyslných teorií, zároveň ale řada pojmů ještě čeká na vědecké uchopení. Výrazným, ve světě sociologie poněkud neobvyklým znakem Linhartovy slovníkové koncepce je pokus o sociologické uchopení i těch pojmů, které jsou sice nabitý sociologickými významy, ale sociologie se jimi zabývala dosud málo, nebo vůbec nezabývala. Některé z těchto pojmů prozkoumaly nebo přímo vymyslely jiné, příbuzné vědy, některé se objevují jen v běžném životě. Někomu možná připadá zařazení takových pojmů jako znevědečtění sociologie a neúnosný přesah do jiných vědních oborů. Já to považuji za obohacení sociologie o potenciální možnosti, za inspiraci a také za určitý druh sociologické hravosti, která byla vlastní právě Jiřímu Linhartovi. Myslím, že nejbližší spolupracovníci slovníku to přijali podobným způsobem. Po sestavení první verze hesláře jsme po vzoru jednoho přírodovědného slovníku žertem nazvali náš slovník „Od Abendlandu po žvást“. Původ prvního termínu je historicko-literární, ten druhý se používá jen v běžné mluvě, oba mají ale silné sociologické konotace. Musím ovšem přiznat, že pro pojmy obou těchto typů (ne obou těchto hesel) se někdy obtížně hledali autoři v řadách sociologů i jiných odborníků. Co se týče sociologů, kromě Linharta, který ale všechno, co měl v plánu, do své smrti nestihl, se jich ujímal často Milan Petrušek, já a trochu i další členové redakčního týmu ustaveného v roce 1990 a další spřátelení sociologové.

Co se týká obsazování hesel sociologicky laděnými autory příbuzných disciplín, neměli jsme problémy například s psychologii, sociální a kulturní antropologií nebo s demografií, logikou a matematickou statistikou. Jako poněkud

obtížnější kontaktní sféry se ukázaly například filosofie, historie, ekonomie, kde bylo nutno vyhledat větší množství potenciálních autorů, ne vždy s konečným úspěchem, což si vyžádalo další úsilí s doplňováním hesel, hledáním náhradních autorů, spoluautorů a podobně. To všechno jsme podstupovali proto, aby slovník neopustil svoji specifickou koncepci – aby neztratil svou tvář.

Jednodušší by jistě bývalo bylo soustředit se jen na pojmy zapracované do sociologických teorií nebo sociologickými autoritami přímo vymyšlené, na jakési tvrdé sociologické jádro. Kdybychom vynechali na začátku a konci slovníku několik hesel předchozího typu, mohl by se jmenovat například „Od absurdity po způsob života“. Také to zní docela hravě. A bezpochyby část české sociologické obce by to považovala za dostatečné nebo možná i relevantnější a důstojnější slovníkové pojetí. Musím ovšem zdůraznit, že na tuto sociologickou dimenzi par excellence jsme nikdy nejen nerezignovali, ale od samého začátku přípravy až do konce byla ústřední, klíčovou součástí slovníku.

Ani pro ni ovšem nebylo příliš snadné najít vždy kompetentní autory. V některých oblastech sociologie chyběli u nás znalci, sečtělí sociologové, nebo alespoň sociologové, kteří se zabývali něčím podobným a byli ochotni kvůli slovníku rozšířit své obzory. Nesmíme zapomínat, že slovník vznikal na rozhraní dvou společenských etap a že tehdy nebyl přístup k cizojazyčné odborné literatuře tak snadný a samozřejmý, jako je dnes. Kromě toho, jak už bylo řečeno, doba byla plná větších lákadel, než bylo psaní do slovníku. Zejména (nejen) tuto část slovníku si nelze představit bez autorství Milana Petruska, který se obětavě ujímal i záchranných pásů tam, kde nějaký autor na nějakém hesle ztroskotal nebo nebyl žádný autor k nalezení. V některých pro české sociology málo známých oblastech nám, jak už bylo zmíněno, pomáhali sociologové z řad emigrantů. Zcela jistě se ale nezdařilo podchytit všechny, i ty nejnovější poznatky, tím spíše, že cesta slovníku od jeho začátků k vydání trvala osm let a nebylo v našich silách průběžně mapovat různé nově vznikající teoreticko-metodologicko-sociologické poznatky.

Vše, co bylo právě řečeno, se týká i sociologických hesel reprezentujících celé sociologické teorie, směry, disciplíny a subdisciplíny či národní sociologie. Patří rovněž k „tvrdému jádru“ slovníku a zabírají v něm hodně místa, protože mívají dlouhou historii. Z povahy věci mají tato hesla tak trochu učebnicový charakter, kterému jsme se nebránili i proto, že zvyšuje užitečnost slovníku. Specifikem těchto hesel je, že více než jiná nasávají atmosféru doby, a také to, že je nelze uzavřít, že jejich výklad vlastně nikdy nekončí. Jsou to příběhy na pokračování. I pokud jde o směry, školy z dávné i nedávné minulosti, ani jejich příběhy

nebývají úplně ukončené, postoje k nim se stále vyvíjejí, diskuze o nich někdy sílí, někdy slábne, jejich význam pro sociologii se neustále relativizuje. Jedním z problémů, který jsme řešili, bylo stanovit rozsah těchto hesel ve vztahu k tomuto relativizovanému významu – tím spíše, že se příprava slovníku odehrávala v době radikálních hodnotových změn v naší společnosti a potažmo i v sociologii. Kolik pozornosti věnovat například pojmům jako marxistická sociologie nebo i stárnoucímu strukturálnímu funkcionalismu či pozitivismu, na druhé straně pak například poměrně mladé a neurčité postmoderní sociologii a podobně? Samozřejmě, že do takových rozhodování intervenovala skutečnost, že o těch „zastaralých“ pojmech se celkem dobře psalo, zatímco o těch nových se toho moc napsat nedalo.

Druhým, těsně navazujícím problémem bylo vkrádající se morální hodnocení, úzce související s podobnými soudobými tendencemi prakticky ve všech oblastech našeho veřejného života. Snažili jsme se o maximální eliminaci tohoto rozměru, přesvědčení, že do slovníku daného typu nepatří. Nějaké stopy po něm však zůstaly, hlavně v hesle Sociologie česká (které se ti nejpovolnější sociologové zdráhali vůbec napsat). Je to výrazný příklad toho, jak neodbytně se doba snaží všemu vtisknout svoji tvář.

Při sestavování hesláře jsme poměrně těžce řešili problém, zda zařadit, či nezařadit významné sociologické, případně další osobnosti jako samostatná hesla, což úzce souvisí s právě zmíněnou skupinou souhrnných hesel. Naráželi jsme na nebezpečí obsahových duplicit i na otázku, zda je při naší slovníkové koncepci možné vynechat některé či všechny výrazné a vlivné osobnosti, které nejsou primárně či vůbec považovány za sociology. Nakonec jsme se rozhodli osobnosti nezařadit, vytvořit ale vydatnou biografickou přílohu, provázanou odkazy s výkladovými hesly. Ideální řešení to samozřejmě není, protože nám ze sociologie vypadly osobní historie jejich tvůrců, což jsou specifické, sociologicky relevantní informace. K tomu je nutno dodat, že náš původní předpoklad, či spíše naděje, že autoři výkladových hesel dodají i informace o hlavních osobnostech objevujících se v jejich heslech, které budeme moci použít v biografické příloze, se nenaplnil, takže jsme nakonec pracně redakčně vytvářeli jakýsi malý slovník ve velkém slovníku. Jeho neúplnost a dočasnost byla evidentní už na samém začátku, takže se v dnešní digitalizované podobě naše biografická příloha neobjevuje.

Na první pohled viditelnou tvář slovníku je jednotná formální struktura hesel a jejich vzájemná provázanost. Vzpomínám si, že dopracovat se daného stavu, který samozřejmě není perfektní, nebylo snadné. Jak bylo řečeno, pečlivě

jsme vypracovali pokyny pro autory, ale jak už to bývá, mnozí se jimi neřídili. Při dané koncepci a velkém množství hesel různého typu i rozsahu byla však jednotná linie nezbytná. S koncepcí přímo souvisela. Její rozpad by slovník i při tom nejúplnějším hesláři přeměnil ve snůšku nesourodých informací. Pokyny se týkaly především toho, co musí heslo obsahovat (druh informace), jaký rozsah má přibližně mít a jak za sebou řadit informace uvnitř hesla. Téměř s dojetím vzpomínám na autory, kteří nejen pochopili, co je nezbytné, ale naši slovníkové řeholi se (s větší či menší chutí) bez reptání podřídili. A s dosud trvajícím podivem si vybavuji naštěstí daleko méně časté opačné případy, kdy autoři nedodrželi ani minimální požadavek úvodního vysvětlení pojmu, které jsme pak horko těžko hledali v celém textu. Někteří autoři prostě napsali (nebo přepsali) článek na dané téma. Bezpochyby existují (a již tehdy existovaly, což nám bylo známo) slovníky tohoto typu, které seskupují velké tematické celky, pokrývající informačně (nebo také diskuzně) daný obor. Samozřejmě jednotlivé příspěvky pak mají výraznější autorské rukopisy. My jsme s naší slovníkovou koncepcí vlastní rukopisy někomu více, někomu méně potlačovali. Odchytky od předepsané formy se po dohodě s autorem daly většinou napravit, buď autorem samotným, nebo redakčně – pokud v dodaném příspěvku nepřevažovaly neinformativní redundance, což se samozřejmě vyskytlo také.

A ještě se mi vybavují vzpomínky na určité potíže s literaturou připojenou k heslům. Nebyla „povinná“ a měla být doporučením toho, kde čtenáři najdou hlavní informace o daném pojmu, neměl to tedy být výčet veškeré literatury, kterou autor hesla znal. Měla samozřejmě také předepsanou formu zápisu. Občas jsme zápasili s velkým návalem titulů a často vyhledávali chybějící údaje u jednotlivých titulů.

Některé na první pohled velmi viditelné rysy tváře našeho slovníku jsme vytvářeli vlastně jen redakčně, protože to ani jinak nešlo. Patřilo k tomu vzájemné provázání hesel, spojené s rušením zbytečně se opakujících informací. Důležité je zde slovo „zbytečně“, protože některé informace se nezbytně musely objevovat na více místech. Pochopitelně to někdy vyžadovalo náročnou komunikaci s autory, kteří nevnímali slovník jako celek, ale chtěli mít svoje heslo úplné. Při vzájemném propojování hesel jsme měli na mysli i ty čtenáře či uživatele slovníku, kteří si v něm čtou jako v zajímavé knize o sociologii, nejen ty, kteří v něm hledají jedno konkrétní heslo. Pomocí odkazů jsme také řešili absenci samostatného, obšírného vysvětlení některých okrajových pojmů, občas ovšem i těch, které se nepodařilo napsat. To se týká souboru ryze odkazových hesel (těch bez výkladu). Řešili jsme například otázku, jaká míra informací o takovém

pojmu by měla být obsažena v heslu, respektive v heslech, ke kterým odkaz směřoval, aby měl právo na zařazení. Ještě je třeba říci, že tyto práce s hesly zdaleka nemohly být prováděny čistě mechanicky, i když počítač byl velkým pomocníkem.

Redakčně jsme také zajišťovali další dobře viditelný rys slovníku, a to úvodní etymologie pojmů u hesel cizího původu a závěrečné překlady názvů všech hesel do cizích jazyků. Neměly to být jen jakési ozdoby hesel. To první bylo či je určeno pro zvědavé sociology; původ slov totiž dost napovídá o vývoji jejich obsahu a evokuje různé provokativní otázky. To druhé mělo být užitečnou pomůckou při studiu cizí literatury. S odstupem mnoha let si ovšem říkám, že to první zajímá spíš než sociology lidi se zájmem o jazyk. Překlad do cizích jazyků se zase nejeví tak užitečný, jak jsme doufali, protože většina odborných pojmů vyznívá ve vybraných jazycích téměř stejně. Ještě si vzpomínám, že původně jsme zamýšleli uvést překlady do angličtiny, francouzštiny, němčiny a ruštiny. Ruštinu jsme opustili ne proto, že v té době nebyla lidem sympatická, ale proto, že zajistit přepisy na počítači v azbuce bylo skoro nemožné. Což mi připomíná, že počítač byl sice naším neocenitelným pomocníkem, a to hlavně v poslední fázi různých doplňků a kontrol, ale řadu věcí (tehdy) přece jen neuměl. Netýká se to jen azbuky, ale i výše zmíněného odkazového systému. Impuls k připojení překladu do italštiny vyšel od tehdejší vedoucí katedry jazyků Fakulty sociálních věd a zdálo se nám, že odpovídá značnému přínosu italské sociologie k dějinám tohoto oboru.

Při listování slovníkem po dvaceti letech upoutal moji vzpomínkovou pozornost také Seznam hesel podle tematických skupin, kterým jsme slovník obdařili až na samém konci jeho přípravy a umístili jej na samý začátek publikace. Mělo to být nejen podání pomocné ruky těm, kteří se chtěli seznámit s nějakou celou vybranou oblastí, ale i zdůraznění, zviditelnění obsahové propojenosti hesel dvou výše popsaných typů – těch, která najdete v sociologických učebnicích, a těch, která tam (zatím) nenajdete, respektive pojmů, které svým obsahem propojují sociologii s jinými, příbuznými disciplínami. Prostě to byl i pokus o načrtnutí osobité tváře našeho slovníku, rovněž provedený slovníkovým způsobem.

Příkladem může být oddíl „Demografické procesy a přístupy“, z něhož je patrné, že dejme tomu na primárně demografická hesla sňatečnost a rozvodovost úzce navazují sociologicky pojatá hesla sňatek, manželství, rozvod, rodina, ale i spíš statisticky vyjádřený stav rodinný, volněji pak cyklus rodinný, cyklus životní a další hesla, v nichž se propojují obě hlediska. Podobný pojmový

komplex se vytváří kolem hesel úmrtnost a smrt nebo nemoc a nemocnost, přičemž kromě demografického, sociologického a statistického se některých účastní i pohled antropologický, filosofický či medicínský. Tento příklad uvádím i proto, že na těchto spojnicích jsem osobně dost pracovala a že si vzpomínám na zajímavé diskuze s demografy nebo antropology a sociology medicíny. Pravda ovšem je, že ne všechny tematické bloky propojující sociologii s dalšími obory mají do té míry komplexní ráz jako ten sociologicko-demografický. Některé pokusy zůstaly tak trochu v půli cesty, buď proto, že hraniční a spřátelené disciplíny se rozprostíraly příliš do široka a bylo obtížné je komplexně a v návaznosti na sociologii podchytit, nebo že spolupráce s jejich představiteli se tolik nedařila, nebo obojí. Patří sem například blok „Umění a masová komunikace“. Naopak poměrně celistvě a „sociologizovaně“ vyhlíží ještě například tematický blok „Nemoc a medicína“ nebo „Osobnost a psychika“ a koneckonců i „Náboženství a magie“. Dva poslední příklady se ale neopírají tak jako demografický blok o přímou vzájemnou spolupráci všech zúčastněných autorů, jde převážně jen o vazbu tematickou, respektive o poměrně důsledně sledovanou symbiózu se sociologií za účasti mnoha autorů.

Kdo všechno pomáhal slovníku na svět

Při všech vzpomínkách na aktivity a problémy spojené s přípravou slovníku se mi vybavují lidé s nimi spojení. Lépe řečeno, vybavují se mi přede vším ostatním, zřejmě proto, že od lidí se všechno odvíjelo, na lidech všechno záleželo. Instituce sehrály samozřejmě také svou roli, ale prostřednictvím konkrétních osob. Lze namítnout, že tak je to vždycky. Myslím ale, že ve společensky přelomové době přípravy našeho slovníku byla váha jednotlivců větší, než je běžné. Staré instituce mizely a nové se vytvářely, což se dělo většinou velmi rychle, skokově, nicméně zánik starých a vznik nových pravidel za vznikem nových institucí časově poněkud pokulhávaly a jejich zaměření a image se vyvíjely ještě pomaleji. Leckde dlouho přetrvávaly v nové instituci staré návyky, protože lidé tápali, neorientovali se dobře v nových poměrech. Je tedy logické, že v té době spočívala větší váha rozhodování na jednotlivcích a že lidé jednali více „za sebe“ než za instituci, ve které pracovali. V průběhu devadesátých let se situace zvolna měnila, výrazné a ambiciózní osobnosti začaly prosazovat svoje představy o podobě institucí a upevňovaly v nich své pozice, instituce získávaly svou tvář. Slovník zažil i počátek této stabilizující etapy, ale až v poslední fázi přípravy, což sice jeho uvedení na svět trochu ztížilo, nicméně mu nezamezilo. Zpětně se

mi to jeví tak, že po celou dobu své přípravy byl velmi silně závislý na ochotě a dobré vůli jednotlivců, ale i na jejich možnosti svobodného rozhodování, a že historickou shodou okolností a náhod přicházel na svět v příhodnou dobu.

Lidí, kteří pomáhali slovníku na svět, bylo hodně a většinou k němu měli vstřícný až přátelský vztah, nebo ho měli alespoň k těm, kteří slovník prosazovali, kteří se s ním identifikovali. Všechny si nevybavuji právě proto, že jich bylo hodně, a také proto, že komunikace s některými byla zprostředkovaná, neúčastnila jsem se jí osobně nebo se odehrávala jen poštou či telefonem (e-mail byl pro většinu lidí ještě nedostupný). Po mnoha letech mám ale pocit, že velká armáda slovníkových přispěvatelů byla sice poněkud náročná z hlediska komunikace, pro slovník byla ale stejně důležitá jako několik jednotlivců, kteří se mu věnovali naplno jako iniciátoři, organizátoři a hlavní autoři. Vtiskla mu totiž silnější punc reprezentace české sociologie dané doby. Zároveň představila naši sociologii jako otevřenou, neizolovanou komunitu, schopnou spolupráce s lidmi z jiných oborů.

Zbývá dodat, kolik těch autorů a pomocníků vlastně bylo. U autorů jsem dospěla k číslu 260, z toho „malých“ přispěvatelů (zhruba do 10 normostran, což je buď jedno velké, nebo 2–3 malá hesla) byly asi dvě třetiny, těch úplně nejmenších (většinou s jedním heslem velikosti 1–2 normostrany) jsem napočítala 40. Na druhém konci spektra se vyděluje skupina cca 20 autorů, z nichž každý sepsal hesla zhruba v rozsahu 50–250 normostran, jeden výjimečný autor normostran téměř 500. (Pokud budu příště vyjadřovat „velikost“ autora pomocí počtu stran, budu hovořit jen o „stranách“, i když to budou vždy normostrany.) Podotýkám, že dolní hranice „velkých“ autorů, jak jsem ji právě stanovila, odpovídá rozsahem zhruba dvěma odborným článkům, horní hranice malým i větším knižním publikacím. Jinak řečeno, ti největší autoři s obsahově kompaktním souborem hesel by si teoreticky mohli vydat vlastní slovníčky.

Pomocníků, kteří nebyli zároveň autory, je v tomto srovnání vcelku málo. Většinou (ne vždy) to byly spíše pomocnice, které přepisovaly texty, jednaly s autory, korespondovaly, také pomáhaly s překladem, s doplňováním biografii a bibliografií. Na začátku šlo i o pracovníky a pracovnice počítačové laboratoře, na konci o pracovníky a pracovnice vydavatelství. Ani bez nich by se slovník neobešel. Jmenovitě si všechny nevybavuji, stejně jako si nevybavuji všechny autory. A nakonec tu byli ještě příznivci, kteří nám alespoň drželi palce. I ti byli důležití.

To bylo ovšem tehdy dávno, pár let před a pár let po roce 1990. Pak se celá armáda autorů a autorek, pomocníků a pomocnic, příznivců a příznivkyň rozplynula. Možná někomu zbylo pár vzpomínek – tak jako mně.

Jak jsme hledali autory a autorky

Jak už jsem naznačila, k autorům jsme se dostávali hlavně na základě informací od odborníků o jiných odbornících, často přes přátele a známé. O publikované práce jsme se příliš opírat nemohli, protože před rokem 1989 mnozí publikovat nesměli (nebo alespoň ne všechno, co by publikovat chtěli) a začátkem devadesátých let toho ještě mnoho nestihli. Věděli jsme ovšem, na kterých vědeckých a pedagogických pracovištích by se potenciální autoři mohli nacházet (tomu se budu věnovat později). Také je třeba říci, že autory jsme získávali postupně, od samého začátku až skoro do konce přípravy slovníku. Nebyl to původní záměr a z praktického hlediska to nebylo ani nejjednodušší řešení. Začali jsme hledáním jediného autora vždy pro celou tematickou oblast, ale byli jsme nako- nec rádi, podařilo-li se takovou oblast zadat dvěma až třem autorům.

Obtížné to bylo zejména u některých aplikovaných, respektive hraničních sociologických disciplín a některých příbuzných oborů. Vzpomínám si ale na dobrou a bezproblémovou spolupráci např. v oblasti sociologie lidských sídel (Jiří Musil, Michal Illner), sociologie mládeže (Aleš Kabátek), sociologie medicíny (Jaroslav Kapr), výzkumu veřejného mínění (Pavel Dvořák, Ivan Tomek, Jan Herzmann), z příbuzných disciplín se mi vybavuje matematika a matematická statistika (Jan Řehák, Josef Lauber), logika (Karel Berka, Vladimír Čechák), psychologie (Milan Nakonečný, Michal Černoušek, Jaro Křivohlavý), sociální a kulturní antropologie (Václav Soukup, Zdeněk Justoň), demografie (Zdeněk Pavlík, Květa Kalibová), historická demografie (Pavla Horská, Ludmila Fialová). Neznamena to, že tyto oblasti si vždy vystačily s dvěma či třemi autory, ale ti hlavní (jmenovaní) často pomáhali najít specialisty na dílčí témata.

Vyskytly se ale oblasti, kde bylo obtížné najít jakékoliv kompetentní autory. Samozřejmě se to týkalo hlavně hraničních a příbuzných disciplín, které obživly nebo zásadně změnily charakter po roce 1989, ale i předtím už to byl problém. Vzpomínám si, jak jsem hledala před rokem 1989 i později vhodné autory z oblasti ekonomie. Řadu hesel napsal Jiří Večerník, který se zabýval sociologií spotřeby a tématy souvisejícími, ale zbývalo ještě několik dalších sociologicky relevantních oblastí. Zнала jsem náhodou několik ekonomů, kteří měli širší rozhled a mohli by se určitých hesel ujmout, jenomže se nedali přemluvit, práce na slovníku je nelákala (posílali mne za Václavem Klausem s tím, že má encyklopedické znalosti, tento návrh jsem ale nevyužila). Trochu úspěšná jsem byla až po roce 1990, když se mi podařilo získat pro spolupráci tandem manželů Bayerových: Ivo Bayer je sociolog a zabýval se mimo jiné některými

ekonomicko-sociologickými tématy, Nataša Bayerová vystudovala ekonomii. Oba v osmdesátých letech emigrovali do Německa a v devadesátých letech často přijížděli do Prahy. Jednoho rána jsem je usadila do jedné prázdné místnosti v Jilské, oni se obklopili knihami a celý den krásně spolupracovali na heslech. Nenapsali všechno, co chybělo (ekonomie tehdy nabyla u nás na velké důležitosti a tím se zvýšila i potřeba jejího propojení se sociologií včetně nároků na hesla do našeho slovníku), ale později se podařilo hesla doplnit s pomocí dalších ekonomů i sociologů. Významnou pomoc poskytl jako autor Milan Sojka, znalec dějin ekonomického myšlení.

Trochu složitější je příběh slovníkového sblížení sociologie s náboženstvím. Začal se rovněž odvíjet před rokem 1989. Tehdy jsme nepočítali s tím, že by šlo o příliš robustní součást slovníkových informací, nicméně jsme chtěli, aby toto tradiční sociologické téma ve slovníku nechybělo. Jediným výzkumným pracovištěm zabývajícím se náboženstvím byl brněnský Ústav vědeckého ateismu ČSAV, a protože bylo známo, že předmětem zkoumání vědeckého ateismu není nic jiného než náboženství, obrátili jsme se na něj (výjimečně ne přímo na jednotlivé pracovníky, protože jsme je neznali). Při osobní návštěvě jsme byli mile přivítáni Alešem Sekotem a dohodli jsme jakýsi základní blok hesel, která si mezi sebou měli rozdělit kompetentní pracovníci. Za poměrně dlouhou dobu, po určitých urgencích, jsme nějaká hesla obdrželi, bohužel značně neúplná. Po roce 1989 jsme se rozhodli věnovat této oblasti větší pozornost a začali jsme hledat další autory. Nejbliže jsme to měli do Dominikánského kláštera v Jilské ulici, kde jsem za pomoci své dcery získala doporučení na jednoho znalce z Moravy (teologa se zájmem o sociologii). Proběhla nadějná korespondence, ale na hesla jsme čekali marně a navíc tento potenciální autor nebyl nikdy k zastížení. Když se mi ho podařilo konečně telefonicky kontaktovat, dozvěděla jsem se, že nic psát nebude, protože s hrůzou zjistil, že nějaké heslo do slovníku píše člověk, o kterém si nemyslí nic dobrého. Na poslední chvíli jsme s pomocí několika teologů (na doporučení demografa Milana Kučery a dalších přátel) dali dohromady i hesla o náboženství v zamýšleném rozšířeném pojetí. Pravda ovšem je, že taková sociologicky (a někdy i filosoficky, kulturněantropologicky) velmi relevantní hesla jako vina, hřích, pokání, modlitba, milosrdenství, ale i bohoslužba, křest, konfirmace nebo mariánský kult žádný teolog psát nechtěl. Ta jsme nakonec napsaly většinou s dcerou Olgou, která se o tuto oblast zajímá a pár let studovala teologii, s některými hesly pomohla i Hana Maříková. Ještě je třeba podotknout, že hesel o protestantismu a historii reformace se už před listopadem 89 ujal Miloslav Ransdorf, který byl v této oblasti uznávaným znalcem.

Uznávaným členem KSČ tehdy evidentně nebyl. Přesto jsme se po sametové revoluci setkali s rozhořčeným údivem, jak můžeme takového člověka nechat ve slovníku. To ale byl také symptom doby – i když: jak by se na něco podobného dívala doba dnešní?

Třetí příběh se týká sociologie politiky, respektive pokusů zahrnout i oblast politiky do slovníku. Hesla jako demokracie, parlamentarismus, strana politická, volby nebo přímo politika či sociologie politiky se zvládnout dala, respektive našli se i u nás autoři, kteří se této oblasti začali (znovu) věnovat (hlavně Eva Broklová, také Emanuel Pecka, Jaroslav Kapr, Jan Škaloud, Jan Keller a další), s těmi souhrnnějšími pomohl hlavně Zdeněk Strmiska, který se touto oblastí zabýval dlouhou dobu během své emigrace do Francie po roce 1968. Horší to bylo s dílčími sociologicky zajímavými, u nás dosud neznámými pojmy jako referendum, lobismus, ombudsman, lustrace nebo třeba terorismus. Vzpomínám si, jak jsem osobně pátrala po smyslu tehdy u nás zcela neznámého pojmu „ombudsman“ (nakonec jsem se ho z nouze ujala i jako autorka) a Hana Maříková podobné úsilí (s podobným koncem) vyvinula u hesla „lustrace“. Také si vzpomínám, jak nám Jiří Nehněvajsa vysvětloval, co to je referendum nebo lobismus (ta hesla pak napsal). Trochu problém jsme měli s heslem „terorismus“. Nebyl to tehdy pojem tolik frekventovaný jako dnes, ale chtěli jsme mít ve slovníku jeho sociologický výklad. Nehněvajsa zrovna v té době vedl katedru sociologie na Pittsburské univerzitě a mezi pracovníky katedry našel nějakého mladého odborníka na tuto oblast. Když heslo dorazilo, byli jsme trochu udiveni a trochu vyděšeni: ten odborník v podstatě vášnivě obhajoval terorismus. Nebylo to asi úplně fér, ale nakonec jsem heslo proškrtala a poněkud upravila v naději, že si autor tuto verzi nebude schopen v češtině přečíst. (To byl ale velmi výjimečný případ, jinak jsme samozřejmě do hesel bez vědomí a souhlasu autorů nezasahovali.)

Všechny tři příběhy jsou tak či onak o lidské ochotě, obětavosti, schopnostech i o občasném nepochopení, nevraživosti. Kdyby nepřevládalo to první, slovník by nevznikl.

O autorech a autorkách z ústavů Akademie věd

Odborníci, které jsme potřebovali, se logicky nacházeli převážně ve vědeckých ústavech a na vysokých školách, nejvíce, ale nejen, na pracovištích sociologicky zaměřených u nás, ale i v zahraničí. Obzvláště na začátku slovníkové přípravy takových institucí ani odborníků moc k dispozici nebylo. Většinou sídlili v Praze, částečně i v Brně, Olomouci a Bratislavě – tam, kde byly ústavy Akademie,

případně resortní výzkumné ústavy a vysoké školy. I když jsme se obraceli v převážné většině přímo na konkrétní osoby, jejich vědecké a pedagogické působení bylo samozřejmě důležitým vodítkem.

Začnu s Akademií věd (původně ČSAV, pak AV ČR). Zpětně jsem zjistila, že evidentně nejvíce, kolem 50 autorů a autorek, prošlo v nějaké době Sociologickým ústavem (v jedné z jeho historických podob). Protože je jich tolik, zmíním jen ty nejplodnější (uvedený počet napsaných stran je přibližný, zaokrouhlený). Na prvním místě je to Miloslav Petrušek, který sepsal hesla v rozsahu 480 stran. V ústavu se zdržel jen krátce, v přelomovém období kolem roku 1990. Jiří Linhart stihl do své smrti v roce 1990 napsat něco přes 200 stran. Já sama napsala asi 250 stran (nepočítám úvodní části slovníku), Jan Řehák zhruba 120, Zdeněk Strmiska 110 (v ústavu pracoval před rokem 1968), Jan Vlášil 80, Jiří Musil 60, Hana Maříková 60, Vlasta Fišerová 40, Jiří Večerník 40, Aleš Kabátek 30, Jadwiga Šanderová 20, Alena Miltová 20, Emanuel Pecka 20, Michal Illner 15, Ludmila Fialová 15, Václav Stupka 12, Hana Navarová 12, Hynek Jeřábek 11, Richard Růžička 10. Ostatní přispěli většinou 1–10 stranami, ale byli jsme vděční za všechny příspěvky, všechny pomohly slovníku na svět – to už se ale opakuji. Ještě podotýkám, že mezi autory slovníku patřili všichni polistopadoví ředitelé ústavu: Jiří Musil, Michal Illner, Marie Čermáková a Tomáš Kostecký.

Hledat a nacházet autory a autorky mezi pracovníky a pracovnicemi Sociologického ústavu bylo přirozené i výhodné, protože se tu hromadili odborníci potřebného typu, vztahy byly většinou kooperativní a komunikace rychlá. Jak už bylo řečeno, potenciální autory jsme vybírali (zde i jinde) podle odborné kompetence. Někdy se ukázalo (dříve nebo později), že kritériem výběru by měla být i náklonnost dotyčného k psaní jako takovému, jeho schopnost a ochota podřídit se slovníkové klauzuli a spolehlivost, co se týče slíbených termínů dodání práce. Tato hlediska se ale, bohužel, většinou zohledňují až dodatečně. Tím chci zároveň říci, že počet autorů s uvedeným institucionálním zázemím, respektive počet jimi napsaných hesel mohl být ještě větší, než nakonec byl, a to na tomto místě neberu v úvahu jiné, výše již naznačené důvody neúčasti na projektu.

Zasluguje to asi ještě jednu poznámku. Stejně jako u pojetí hesel, i u výběru potenciálních autorů jsme se snažili být politicky a hodnotově neutrální. Před rokem 1989 se to projevovalo tím, že naši nabídku nedostali ti pracovníci a pracovnice ústavu, kteří byli více stranickými funkcionáři než odborníky a jejich postoj k sociologii byl výrazně ideologický (i když se vyskytly rady, abychom se pojistili tím, že bychom právě tyto lidi angažovali jako autory). Do této kategorie

jsme nezařadili bývalého ředitele ústavu Františka Charváta, který byl odborně kompetentní a tolerantní (nejen vůči slovníkové akci); naši nabídku dostal, ale kvůli časové vytíženosti ji nepřijal. Podobným případem, i když nepracoval tehdy v ústavu, byl František Zich z Vysoké školy politické ÚV KSČ; ten nabídku přijal a je jedním z autorů slovníku.

Na opačné straně politického spektra jsme problémy podobného typu neměli – a to se netýká jen Sociologického ústavu. Vítali jsme příspěvky všech komunistickým režimem degradovaných nebo na okraj akademického života odsunutých odborníků a odbornic. Problém byl spíš v tom, že o některých jsme neměli žádné zprávy a někteří se během let normalizace svému oboru vzdálili natolik, že už jako autoři slovníku nepřicházeli v úvahu. Ale například Šárka Neumannová, která v letech normalizace pracovala jako kartografka, inklinaci k sociologii ani schopnost psát neztratila a nabídku autorství ve slovníku přijala. Po roce 1989 se ale do ústavu nevrátila. Někteří se vrátili k oboru i do ústavu, ale mnoho jich nebylo. K těm, kteří tak učinili a pak dokonce přímo pracovali v redakčním slovníkovém týmu, se ještě vrátím. Je ovšem třeba dodat či spíš připomenout, že v přelomové době dočasně působili v ústavu i komunistickým režimem sužovaní sociologové, kteří prošli v době normalizace různými zaměstnáními, ale sociology nikdy nepřestali být. Byli to dva přední autoři a ochránci slovníku, Milan Petrušek a Jiří Musil.

Z dalších akademických pracovišť, odkud nejčastěji naši autoři pocházeli, je možno jmenovat filosofickou sekci Ústavu pro filosofii a sociologii ČSAV a sekci teorie a metodologie vědy (původně sekce vědeckotechnické revoluce) téhož ústavu, respektive Filosofický ústav a Ústav teorie a historie vědy, do kterých se po roce 1989 tyto sekce transformovaly. Zde si netroufám na přesnější odhad počtu, ale bylo to v průběhu času něco mezi dvaceti a třiceti autory. Hlavní kontaktní osobou směrem k filosofům byl Miloš Havelka, směrem k metodologům vědy Alena Miltová. K autorům více hesel patřil Karel Berka, Miloš Havelka, Petr Horák, Jan Kamarýt, Hana Havelková (každý přispěl cca 20 stranami). A platilo totéž, co jsem řekla o Sociologickém ústavu: komunikace byla snazší, protože všichni sídlili v Jilské ulici. Nebylo to ale jenom tím. Vzpomínám si na velmi vstřícné, přátelské vztahy, včetně postojů ředitelů Filosofického ústavu Milana Mráze a později Pavla Barana – oba byli i autory našeho slovníku. Kolegové ze zmíněných ústavů nám pomáhali i s biografickou přílohou (Lubomír Kotačka dodal 40 podkladových stran pro biografickou přílohu).

Pracovníků ostatních akademických ústavů, kteří se podíleli na našem slovníku, mnoho není. Podařilo se nám navázat velmi dělné a přátelské vztahy

s Jiřinou Hůrkovou a Růženou Buchtelovou z Ústavu pro jazyk český. Staly se nejen autorkami slovníku, ale řešili jsme s nimi nejrůznější jazykové problémy – a nebylo jich málo. Kontakty s pracovníky z brněnského Ústavu vědeckého ateismu už jsem vylíčila. Hezký vztah jsme si vybudovali také s politoložkou Vladimírou Dvořákovou a jejím kolegou Jiřím Kuncem, kteří byli, myslím, původně z Orientálního ústavu (později působili na Vysoké škole ekonomické, podobně jako někteří další autoři). Z Ekonomického ústavu pocházel autor řady hesel Zdeněk Lamser. Existovaly i vazby na pracovníky Ústavu etnografie a folkloristiky a možná i jiných výzkumných ústavů, mezi něž bych zahrнула i ústavy resortní, které po roce 1990 vymizely. Tady nepřesnost mých vzpomínek narůstá – ne proto, že by šlo o málo významné autory, ale proto, že začátkem devadesátých let lidé poměrně často měnili svá pracoviště.

Vysokoškolští pedagogové jako autoři slovníku

Vysoké školy byly druhým typem pracoviště, odkud logicky pocházeli autoři slovníku. Samozřejmě jde především o školy univerzitního typu. Kolem dvaceti našich autorů prošlo Filozofickou fakultou UK, hlavně katedrou sociologie. Vzpomínám si zejména na dobrou spolupráci s autory mnoha hesel Janem Sedláčkem a Jiřím Buriánkem (první napsal kolem 80 stran hesel z oblasti historie sociologie, druhý asi 50 stran o sociologických metodách), ale i na Eduarda Urbánka, Jitku Havlovou, z mladé generace pak na Janu Dufkovou (dodala asi 20 stran) nebo Vladimíra Müllera. Touto katedrou ale prošlo více našich autorů a autorek (například Aleš Kabátek, později Richard Růžička, krátce i Jiřina Šiklová).

Druhou katedrou pražské Filozofické fakulty, se kterou jsme hodně spolupracovali, byla katedra kulturologie. Odtud pocházel autor velkého množství hesel z oblasti kulturní antropologie Václav Soukup (napsal 120 stran) a Martin Matějů, rovněž s větším rozsahem hesel (přes 30 stran), ale například i Ladislav Hora (20 stran hesel z oblasti náboženství) a další s menšími příspěvky. K této katedře se pojí jedna zvláštnost. Autory hesel se stalo i pět jejich studentů či studentek: Vlastimil Blahák, Lucie Jandová, Olga Vodáková, Jakub Línek a Berenika Lindová. Zásluhu na tom měli vedoucí katedry Martin Matějů a také moje dcera Olga, která sama i jako moje spoluautorka přispěla nejvíce hesly (16 stran) a doporučila dva další autory. Práce se jmenovanými studenty nebyla vůbec těžká a jejich hesla se kvalitou zcela vyrovnají těm ostatním. Širší záběr studentů by však pro nás tehdy byl organizačně i časově nevládnutelný, ani jsme se o něj nepokoušeli. Pro mne osobně to ale byla zajímavá a inspirativní zkušenost.

Na Filozofické fakultě UK působili i další naši autoři a autorky, nesociologové, a to hlavně filosofové, psychologové, historici. Jedním z nejplodnějších autorů našeho slovníku je psycholog Milan Nakonečný. V letech normalizace na fakultě nepůsobil, ale svému oboru se nevzdalil a přijal autorství řady hesel našeho slovníku. Celkem napsal více než 200 stran, nejenom z oblasti psychologie a z pomezí psychologie a sociologie, ale i o okultismu a magii, jejichž hlubokou znalost dokázal s psychologií a sociologií propojit. Vzpomínám si na téměř dojemnou scénu, když nás v roce 1990 navštívila delegace z katedry vzdělávání dospělých FF UK, na které před rokem 1968 Nakonečný působil, s prosbou o jeho adresu. Chtěli ho požádat, aby se ujal vedení katedry. Adresu dostali a Nakonečný se na několik let stal vedoucím katedry. Přízeň nám zachoval a byl ochotný přijímat další a další hesla, která nenašla autora. Bylo to milé, ale pochopitelné, protože byl můj dobrý přítel a navíc velmi psavý autor mnoha knih. Ale ochotnou autorskou pomoc slovníku poskytl například i Zdeněk Beneš z tehdejší katedry historie, kterého dříve osobně nikdo z nás neznal (napsal asi 20 stran). Dalšího cenného historika, který přispěl podobným množstvím hesel, jsme získali přes Pavlu Horskou, která po roce 1990 pracovala v Sociologickém ústavu (a byla autorkou několika hesel z okruhu historické demografie). Byl to její syn Jan Horský, který ale tehdy na Filozofické fakultě ještě neučil. Nejvýznamnějším autorem – filosofem z fakulty byl bezesporu Milan Sobotka (napsal téměř 20 stran hesel), kterého jsem osobně neznala (myslím, že byl dobrým přítelem Milana Petruska). Jinak jsme autory z oblasti filosofie většinou získávali, jak vyplývá z předchozího, z Filosofického ústavu AV ČR. Na fakultě ale působili ještě další autoři, jejichž příslušnost k té které katedře si nevybavuji. Z těch nejplodnějších to byla například již zmíněná Eva Broklová (poskytla téměř 20 stran hesel), Petr Duffek (zhruba stejný počet stran) nebo Miloslav Ransdorf (cca 40 stran hesel).

Více než 15 autorů prošlo Fakultou sociálních věd UK, hlavně katedrami sociologie a sociální politiky, ale až po založení fakulty, tedy po roce 1991. Někteří sociologové – autoři mnoha hesel – už předtím působili v Sociologickém ústavu (Jadwiga Šanderová, Jan Řehák nebo Hynek Jeřábek), někteří na fakultu přešli z jiných pracovišť, většinou z resortních ústavů (Zdeněk Konopásek, Jiří Kabele, Martin Potůček, Miroslav Purkrábek), bylo zde i několik externích spolupracovníků – autorů hesel, jako Miroslav Disman nebo Zdeněk Justoň (autor více než 60 stránek hesel). Z katedry masové komunikace FSV UK nám velmi pomohli již jmenovaní Jaroslav Kapr, Michal Černoušek a také Jan Jiráček. Černoušek byl vedle Nakonečného druhým významným autorem – psychologem,

protože dokázal napsat hraniční hesla (přispěl více než 50 stranami). Jaroslav Kapr byl nejen autorem (kolem 15 stran), ale i cenným pomocníkem při kompletování a posuzování hesel z oblasti sociologie medicíny. Z katedry politologie byl například Miroslav Novák a asi jsou i další z dalších kateder s menšími příspěvky. Nelze také zapomínat, že na FSV UK působil jako děkan začátkem devadesátých let, tedy v době své vrcholné účasti na přípravě slovníku, Milan Petrušek. Dnes už nežije ani on, ani Černoušek, Kapr či Purkrábek.

Z ostatních fakult UK a z dalších pražských vysokých škol už mnoho autorů nepocházelo. Z Přírodovědecké fakulty byli ovšem demografové (Zdeněk Pavlík s 25 strany hesel a Květa Kalibová s více než 30 strany) a prošli jí i geografové (Josef Ježek, Dušan Drbohlav, Tomáš Kostecký a další), na Právnické fakultě působil po určitou dobu Ivan Mucha (napsal přes 80 stran). Několik autorů bylo z Vysoké školy zemědělské (nejplodnější autorkou byla Helena Hudečková s téměř 20 stranami). Vysokou školu ekonomickou už jsem zmínila, bylo to pracoviště i matematika Josefa Laubra, kterého na samém začátku získal ke spolupráci Jiří Linhart. Tehdy získal i Vladimíra Čecháka z Fakulty tělesné výchovy a sportu, který psal nejen o sportu, ale i o logice, což byla jeho původní specializace (celkem sepsal 60 stran hesel). Asi bych měla ještě zmínit, že na Fakultě architektury ČVUT působil v posledních předlistopadových letech Jiří Musil. Jinak, myslím, ČVUT v našem slovníku absentuje.

Abych ale nezůstávala jen v Praze, respektive v Čechách. Cenným autorským přínosem byli pracovníci brněnské katedry sociologie, která se dnes nachází na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity. Od samého začátku jsme hodně spolupracovali s Janem Kellerem, znalcem poměrně široké oblasti sociologie, který se obětavě ujímal i osiřelých hesel (celkem napsal asi 150 stran). Skoro 20 stran hesel sepsal před rokem 1989 i po něm Ivo Možný, Petr Mareš kolem 10 stran a stejně tolik Ladislav Rabušic a předlistopadový vedoucí katedry Jaroslav Strátecký, ve své oblasti přispěla i Hana Librová.

Spolupracovali jsme i se slovenskými sociology. Bylo jich kolem deseti. V některých případech šlo o přátele Milana Petruska a Aleny Miltové. Mám na mysli hlavně manžele Bútorovy a Soňu Szomolányi. Zora Bútorová pracovala před rokem 1989 ve Slovenské akademii věd, Martin Bútor ve stejné době v alkoholické poradně, později v Kanceláři prezidenta republiky Václava Havla, Soňa Szomolányi na katedře sociologie Filozofické fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě. Nejvíce hesel napsali Fedor Gál a Juraj Schenk (oba po cca 15 stranách). Gál působil nejdříve na stejném pracovišti jako Bútorová, později na volné noze, Schenk na FF Univerzity Komenského. Slovensko díky

své větší vzdálenosti bylo pro osobní komunikaci poněkud obtížnější, ale pokud si vzpomínám, nijak se to neprojevalo ani na kvalitě ani na termínu dodání hesel. Jen vzájemné diskuze byly chudší. Každopádně odborníky na různé oblasti jsme hledali mezi sociology bez ohledu na to, z kterého konce republiky pocházeli.

Slovenské sociology jsme ani po roce 1993 nepovažovali za cizince, stejně jako třináct bývalých emigrantů, kteří zároveň reprezentovali různé prestižní zahraniční univerzity a zprostředkovali zhruba 20 dalších zahraničních autorů. K pomoci přátel z řad bývalých emigrantů se váže více mých vzpomínek. O Jiřím Nehněvajsovi už jsem něco napsala. Vybavila se mi ale ještě jedna akce, kterou jsme začátkem devadesátých let společně uskutečnili: pokusili jsme se shromáždit informace o národních sociologiích z různých částí světa. Nám to tehdy připadalo velmi důležité, protože jsme měli za sebou dlouhé období nuceného uzavírání před světem. Nehněvajs znal sociology, kteří takové informace mohli dodat, a kontaktoval je. Ne vždycky bylo výsledkem autorské heslo, někdy jsme jeho prostřednictvím získali souhlas s použitím zaslaných materiálů a heslo z nich vyrobili redakčně. Zjevně jsme tímto způsobem nepodchytili všechny nám neznámé národní sociologie, je ale třeba říci, že v některých zemích se ani nevyvinuly do té míry, aby mohly tuto nálepku dostat. Tato hesla jsou už dnes samozřejmě zastaralá, ale při hojných cestách našich sociologů do zahraničí by možná jako jistá orientace posloužit mohla.

Jak už bylo řečeno, Jiří Nehněvajs byl z Pittsburské univerzity. Tamtéž působil další velmi erudovaný a vstřícný sociolog Zdeněk Suda, který se stal autorem řady hesel našeho slovníku (vybavuji si ho hlavně v souvislosti se sociologií práce a průmyslu), a pokud si vzpomínám, spolupracoval i jinak se Sociologickým ústavem a s Jiřím Musilem. Další zahraniční sociolog českého původu byl Miroslav Disman, který původně, před rokem 1968, učil na Karlově univerzitě, pak působil na univerzitě v Torontu. Po roce 1991 učil po určité době na Fakultě sociálních věd, kde se, stejně jako ve svých heslech, věnoval metodologii – respektive podle vlastních slov „dělání sociologického výzkumu“. Mezi učiteli i studenty byl velmi oblíbený. Z univerzity v Lancasteru se občas vracel Jaroslav Krejčí, rovněž autor několika hesel (a řady publikací, z nichž některé vyšly v Sociologickém nakladatelství), z pařížského vědeckého a univerzitního prostředí již zmíněný Zdeněk Strmiska, který byl jedním z našich nejplodnějších autorů (před svou emigrací byl významnou postavou původního Sociologického ústavu). Všichni tito sociologové starší generace, kteří nám nezištně a ochotně pomáhali, již zemřeli. Musím k nim, bohužel, přiřadit i jednoho nesociologa mé generace, švýcarského etnologa slovenského původu

Milana Staňka, jehož hesla obohatila příslovečnou symbiózu sociologie a kulturní antropologie. Působil na univerzitě v Curychu a po listopadu několik let přednášel i na naší Filozofické fakultě UK.

Autoři a autorky zvláštního druhu

Velkou většinu autorů, o kterých jsem se zatím letmo zmínila, v mých vzpomínkách spojuje to, že jsem je osobně znala a že přispěli našemu slovníku větším množstvím hesel, respektive napsaných stran. Je tady ale ještě malá skupina jiným způsobem výjimečných autorů. Nenapsali většinou mnoho stránek – třeba dodali jen jednu jedinou, ale jde o lidi s velmi nevšedními životními zážitky nebo soustředěné na velmi úzkou zájmovou oblast, nesouvisející přímo s jejich povoláním. I tito atypičtí autoři pomáhali utvářet specifickou podobu našeho slovníku. A také k němu měli přátelský vztah, na což velmi ráda vzpomínám.

Gertruda Denská napsala krátké heslo „děti ukryté“, protože k nim sama patřila a po roce 1990 se začala o tento fenomén zajímat v širších i hlubších souvislostech (v roce 1991 se zúčastnila v New Yorku založení speciální organizace pro dokumentaci a studium osudů těchto židovských dětí). Denská patřila k sympatizantům našeho slovníku a pracovala i pro Sociologické nakladatelství a *Sociologické aktuality*.

Jiřina Šiklová měla svou životní zkušeností velmi blízko k heslu „disent“, jehož autorkou se stala – i proto, že se po roce 1989 vrátila k sociologii a mimo jiné začala studovat jevy z této oblasti. Pro nedostatek času nenapsala sama heslo „šedá zóna“, i když šlo o její vlastní příspěvek k teorii strukturace české společnosti v období tzv. normalizace i jejích dozvuků v začátcích devadesátých let. Podle jejího článku v časopisu *Social Research* (37, 1990, 2) sepsal s jejím svolením heslo Jiří Linhart. Osobně mi připadá, že je škoda, že nestihla napsat ještě jiná hesla, například z oblasti sociální práce, kterou před a po listopadu prožívala v odlišných rolích. V době dokončování našeho slovníku se ujímala role vedoucí katedry sociální práce na Filozofické fakultě UK.

Mezi autory s velmi nevšedními životními zážitky patří i Vladimír Struska. Stihl po válce vystudovat sociologii, ale nikdy se jí nemohl věnovat, protože skončil na velmi dlouhou dobu v komunistickém žaláři. Po propuštění se věnoval hlavně práci pro Konfederaci politických vězňů. O jeho osudech jsme psali v časopise *Sociologické aktuality* a pátrali jsme po tématu, kterým by mohl přispět do slovníku. Jedinou možnost viděl ve své diplomové práci, v níž ze sociologického hlediska rozebíral jedno speciální historické hnutí z konce 19. století, týkající se osidlování západního Polska Němci. Tak vzniklo velmi

krátké, nesporně až příliš specifické heslo „HAKATA“ (což je zkratka utvořená ze jmen iniciátorů hnutí). Vzpomínám si, že říkal, že sociologii jako vědě se sice nevěnuje, ale ve všem, co dělá, se jako sociolog cítí.

Méně dramatický osud měl Jakub Línek, který byl začátkem devadesátých let duší i tělem anarchistou a věnoval se nejen studiu tohoto hnutí, ale i hnutí kontrastních a anarchistům nepřátelských. Hesla související s anarchismem už kompetentní autory měla, stal se ale spoluautorem základního hesla „anarchismus“ a sám napsal heslo „skinhead“.

K heslům a autorům opírajícím se o životní zážitky by se dal přiřadit i zahraniční autor slovenského původu, etnolog Milan Staněk. Strávil několik let na Nové Guineji, kde se mimo jiné věnoval výzkumu kanibalismu, o kterém posléze napsal knihu i heslo pro náš slovník.

Malých i větších tematicky okrajových hesel, která reprezentují nějaký specifický zájem (po zážitcích, které se k němu možná vážaly, jsme nepátrali), je ve slovníku více, ale většinou se vyskytují jako třešničky na dortech autorů většího množství hesel. Nejvíce jich najdeme asi u Jiřího Linharta s velmi širokým záběrem zájmů nebo u Milana Nakonečného, který byl, jak bylo řečeno, nejen odborníkem na psychologii, ale také znalcem okultismu. Oba považují za poněkud zvláštní autory, i když většinu svého života pracovali v akademické sféře.

Poněkud zvláštní, i když jiným způsobem, je i Jiří Vozenílek, který napsal jedno dlouhé heslo „počítač“. Jeho značná délka odpovídá tomu, jak v té době tento jev rychle nabýval na důležitosti a začal být i sociologicky zajímavý, a autor je atypický tím, že pro něj se stal ústředním odborným zájmem a koníčkem zároveň.

Všichni zatím jmenovaní autoři během svého života prošli akademickou sférou (přínejmenším jako vysokoškolští studenti). Vzpomínám ale i na objev potenciálního autora – odborníka, který se nacházel zcela mimo ni. Byl to Pavel Štulc se svými znalostmi heraldiky. Ukázalo se ale, že podobný zájem i odborné znalosti má ještě jeden tehdy již angažovaný autor (ekonomicko-filosofických hesel), Jiří Vraný. Ač se neznali, vytvořili jsme z nich autorskou dvojici (takových „umělých“ autorských dvojic jsme – samozřejmě s jejich svolením – vytvořili více, když to zjevně přispělo k obohacení hesla).

Případem ještě jinak zvláštním je slovenský autor Robert Roško. Jeho heslo „DPO a SPO“ (Domácí pracovní okruh a Společenský pracovní okruh) se vymyká tím, že jde o jeho vlastní koncept, který byl vypracován pro jednu vývojovou etapu – pro období reálného socialismu. Jiné takové pojmy ve slovníku

nemáme (s výjimkou zmíněné „šedé zóny“ Jiřiny Šiklové, sepsané Jiřím Linhartem). Roško byl spřátelený sociolog, tomuto svému konceptu se věnoval léta a myslím, že na Slovensku se do širšího povědomí dostal. U nás nezdomácněl a časem zcela zapadl i proto, že už příliš neodpovídal nové situaci v dělbě práce.

Jak už jsem řekla, na „zvláštní“ autory a zmíněná i nezmíněná „zvláštní“ hesla ráda vzpomínám, i když nejsou páteří slovníku. Pomáhali jej dotvářet do jeho specifické podoby. Vyskytl se ale jeden potenciální zvláštní autor, který se skutečným naším autorem nestal a na kterého nevzpomínám ráda. Byl to Bohumil Geist. Historie kontaktů s ním je krátká: jednou se objevil v naší kanceláři zasmušilý pán, který nám sdělil, že už od roku 1948 shromažďuje materiály pro sociologický slovník. Před rokem 1948 vystudoval sociologii, ale nemohl se jí později věnovat. Příprava slovníku se pro něj stala, jak jsme vyrozuměli, náhradním řešením a koníčkem zároveň. Zaradovali jsme se a nabídli mu spoluautorství v našem slovníku, i když už byl tehdy v dost pokročilém stadiu přípravy. Kategoricky spolupráci odmítl s tím, že nám přišel sdělit, abychom slovník nepsali, protože on už ho má skoro hotový. Navíc dal najevo jisté pohrdání vůči některým našim předním autorům, kteří pro něj byli představiteli komunistického režimu. Smutně a s rozpaky jsme se s ním rozloučili a nikdy už jsme ho neviděli. Slovník skutečně vydal, a to dřív než my ten svůj, jak jsem se zmínila v úvodu. Kromě nedostatku profesionality vykazuje značnou míru nenávisti vůči autorům našeho slovníku.

Nejbližší spolupracovníci a spolupracovnice

Na konec vzpomínek na ty, kteří pomáhali slovníku na svět, ještě něco o těch, kteří by asi měli být na samém začátku: o nejbližších spolupracovnících v ústavním slovníkovém týmu a v redakční radě. Tyto soubory osob se vzájemně překrývají se skupinou hlavních autorů. Většinu z nich už jsem proto v různých souvislostech zmínila. Používám-li ve svých vzpomínkách první osobu v množném čísle, mám na mysli právě tuto, v čase zčásti proměnlivou skupinu osob. Patří k ní i pracovitě a obětavě redakční asistentky.

Je přirozené, že nejvíce vzpomínám právě na nejbližší spolupracovníky a na události s nimi spojené, ale je pravděpodobné, že právě v jejich případě se dopustím největšího subjektivního zkreslení. Navíc – už je to opravdu dávno, od začátku přípravy slovníku jde o rozpětí celé jedné generace. Události se tehdy vršily na sebe, po celou dobu, a problémy, které jsem musela řešit, obzvláště v období horečnaté práce, se proplétaly i s dalšími, které se slovníkem přímo nesouvisely.

Jak již bylo řečeno, na začátku bylo malé, více méně neformální, jen volně institucionálně zastřešené seskupení kolem Jiřího Linhart a Milana Petruska. Mladší generaci v něm zastupovala Hana Maříková a Alena Miltová. Pokud si dobře vzpomínám, poradní hlasy měli z tehdejšího ústavu například Michal Illner nebo Jan Vláčil, z externistů Jiří Musil, Miloš Havelka, Jan Keller, Jaroslav Kapr, Jan Sedláček (možná i další). Všichni právě jmenovaní s výjimkou Jiřího Linhart, který v roce 1990 zemřel, se změnili v dlouhém slovníkovém maratónu na stálice a v roce 1990 spolu s několika dalšími (J. Nehněvajsou, Z. Strmiskou a I. Bayerem) se většinou stali členy Petruskem vedené redakční rady slovníku nebo její výkonné slovníkové skupiny.

Nejdříve něco k redakční radě. Jak je patrné z předchozího textu, všichni její členové byli zároveň autory většího, v některých případech dokonce velmi velkého množství hesel. Neocenitelné bylo i to, že byli ochotni ve sporných případech hesla posoudit, pomoci najít náhradního autora nebo se sami ujmout sepsání nějakého osiřelého hesla. Nejvíce vzpomínám na Milana Petruska, ke kterému nejčastěji směřovaly různé nárazové prosby a který byl prakticky vždycky ochoten nějak pomoci. Ale i s ostatními se velmi dobře spolupracovalo. Někteří pomáhali spíše jako náhradní autoři, někteří i jako kontaktní osoby. Specifickou úlohu měl Jiří Musil, který nám jako ředitel ústavu poskytoval záštitu i cenné praktické rady. Spolupráce s naší redakční radou probíhala většinou na velmi neformální bázi, přes jednotlivé osoby; občas se samozřejmě sešla rada jako celek k rozhodnutí nějakého závažnějšího problému. Ve srovnání s jinými redakčními radami to bylo poněkud atypické pojetí i fungování, ale tehdy bylo možné a také velmi efektivní.

Výkonná redakční skupina se, myslím, nazývala oficiálně Tým pro přípravu slovníku a kromě mne, která jsem byla po Jiřím Linhartovi pověřena jejím vedením, byly od začátku jejími členkami Hana Maříková, Vlasta Fišerová a Otká Kaitmannová. Později přibyli Ladislav Hrdý a Richard Růžička. Otká Kaitmannovou posléze vystřídala ve funkci asistentky Klára Goldsteinová, která už nám dříve vypomáhala, stejně jako další cenná pomocnice Michaela Prošková, po určitou dobu i Helena Skleničková. Vzpomínám i na další spolupracovníci, Jiřinu Moulíkovou. Se slovníkem byla totiž spojena řada administrativních prací, také hodně korespondence, vyhledávání informací. Nejnáročnější byl samozřejmě přepis hesel a jejich korekcí, vyžadující i orientaci v cizích jazycích.

Čím všim jsme se zabývali, co jsme museli řešit, je patrné z předchozího textu. Na tomto místě bych už chtěla jenom krátce zavzpomínat na jednotlivé osoby a trochu na organizaci naší práce i širší kontext, ve kterém jsme ji vykonávali.

Mojí největší pomocnicí a také zástupkyní byla Hana Maříková. S výjimkou mladších asistentek byla jedinou představitelkou mladší generace v našem týmu a byla i jednou z mála z této věkové skupiny mezi nejbližšími spolupracovníky slovníku vůbec. Dodnes si nejsem jista, zda práce na slovníku všeho druhu jí nějak přispěly k budování budoucí kariéry, doufám ale, že alespoň v něčem ano. Zpočátku jí asi dělalo největší potíže psaní hesel (ostatně jako mně v roce 1988), ale do toho ji ještě zasvěcoval před svou smrtí Jiří Linhart. Nebylo to pro ni jednoduché nejen kvůli specifickému stylu psaní, ale i proto, že se ujímala v případě nutnosti témat, která musela nejdříve nastudovat a pak teprve zformulovat do žádoucí podoby. Na konci přípravy pak měla na svých bedrech zkompletování a doplnění rozsáhlé biografické přílohy. Měla k tomu i pomocníky, ale nejvíc práce i zodpovědnosti spočívalo na ní. Vydržela se slovníkem až do úplného konce, účastnila se ještě závěrečných korektur. Ještě dodávám, že byla velmi milá a komunikativní a i z tohoto důvodu byla neocenitelnou součástí našeho týmu.

Druhou členkou týmu, na kterou ráda vzpomínám, je Vlasta Fišerová. Kdysi dávno, před rokem 1968, pracovala v Sociologickém ústavu a byla považována za největší odbornici v oblasti sociologie rodiny. Byla i součástí Machoninova výzkumného týmu. Pak musela z ústavu odejít a dvacet let se živil jiným způsobem než sociologií. Po návratu do ústavu v roce 1990 jsme se (i vzhledem k absenci jiných možností) dohodly na spolupráci na slovníku. Logicky se ujala velkého bloku hesel z oblasti sociologie rodiny a přirozeně se snažila zaplnit svoje dvacetileté informační vakuum. Nakonec napsala řadu hesel z této oblasti. Koordinovala i spolupráci s dalšími přispěvateli do daného tematického okruhu, hlavně s demografií. Kromě toho pomáhala i s jinými slovníkovými pracemi, hlavně s bibliografií a korekturami a vydržela také až do konce. Pak odešla do důchodu.

Podobně jako Vlasta Fišerová, i Ladislav Hrdý pracoval před rokem 1968 v Sociologickém ústavu, odkud musel odejít, a podobně jako ona se pak živil prací mimo svůj obor, kterým v jeho případě byla v užším pojetí sociologie hudby, v širším pak sociologie kultury. Do našeho týmu přišel až po kratším porevolučním působení na ministerstvu kultury, které se týkalo nakonec neuskutečněného obnovení ústavu pro výzkum kultury. Jako autor se ujal hesel z oblasti sociologie hudby a byl koordinátorem širší oblasti sociologie kultury. Na rozdíl od Hany Maříkové a Vlasty Fišerové se tolik se slovníkem neidentifikoval, myslím ale, že díky němu navázal spolupráci s katedrou kulturologie, kde po skončení slovníkového týmu přednášel.

Poměrně dlouho působil v našem týmu i Richard Růžička, který v normalizačním období pracoval v sociologické sekci ústavu, pak ale odešel na jiné pracoviště, které bylo zřejmě v roce 1990 zrušeno. Vrátil se tedy do ústavu a stal se další posilou slovníku. Myslím, že se s ním rovněž příliš neidentifikoval. Zabýval se některými tématy z oblasti sociologie životního způsobu a v našem týmu si vzal na starost sociologii venkova a zemědělství. To nebyla jednoduchá, bezproblémová oblast, protože škola, odkud pocházela většina autorů příslušných témat, procházela v té době dost bouřlivými změnami. Nakonec se podařilo hesla získat. Nevím, kam Růžička odešel po skončení slovníku, ale později se stal členem katedry sociologie Filozofické fakulty UK.

K těmto zkratkovitým portrétům musím přiřadit Otku Kaitmannovou, která byla první asistentkou týmu a zažila mj. všechny na začátku naznačené problémy s počítačem i řadu jiných. Byla obětavá a pracovitá, bylo na ni plné spolehnutí. Mrzelo mne, že se nakonec rozhodla odejít na klidnější pracoviště, do knihovny ústavu. Již předtím moje dcera Olga přivedla Kláru Goldsteinovou, která právě skončila studium kulturologie. Připravovala se na jinou práci, ale byla velice výkonnou a dobrou spolupracovnicí, podobně jako Helenka Skleňníčková. Poslední asistentkou byla Míša Prošková, která ještě studovala. Byla velmi rychlá a obratná v zacházení s počítačem. Vzpomínám si, že všechny jmenované asistentky byly ochotné pracovat až do večera, když to bylo třeba, a se všemi členy týmu se velmi dobře snášely i kamarádily. Platí to i o další spolupracovnici, Jiřině Moulíkové, která kromě vyhledávání a kompletování slovníkových podkladů díky svému výtvarnému nadání pomáhala zpočátku i v časopise *Sociologické aktuality*.

Atmosféra v týmu byla vůbec přátelská, někdy ale trochu napjatá. Hlavně já a Hanka Maříková jsme totiž celou dobu měly pocit, že musíme spěchat, trápila nás různá nečekaná zpoždění, trochu někteří autoři a posléze i měnící se atmosféra ústavu. Organizaci práce týmu jsem přizpůsobila účelu. Tematické oblasti, které časově trochu zaostávaly, jsme si rozdělili, v případě nutnosti si vypomáhali. Problémy se řešily spíše za pochodu než na schůzích. Těch jsme měli málo, i když k ústavním zvyklostem přeneseným z předlistopadové doby patřily a někteří členové týmu je trochu postrádali. Přiznám se, že schůzování jsem omezila i proto, že jsem osobně tento rituál vždycky špatně snášela.

Na období 1990–93 vzpomínám jako na dobu velmi horečnaté práce. Netušili jsme, že nastane období vydavatelské pauzy, a kromě toho nám v roce 1993 končil grant a tak jako tak musel skončit i celý tým. V této věci jsme shovívavost nemohli očekávat a věděli jsme to. Jakž takž jsme všechno stihli, ale, jak jsem

se zmínila na začátku, dokončovací práce před vydáním slovníku už byly věci dobrovolníků. Těch lopotných, spojených s křížovými kontrolami a korekturami, se účastnili kromě mne, Hany Maříkové a Vlasty Fišerové ještě Alena Miltová, Jiří Ryba, O. Vodáková a její manžel Tomáš Mencl. Jinak řečeno, nejbližší přátelé a příbuzní. Na všechny vzpomínám s dojetím.

Pečlivé korektury byly totiž u publikace daného typu nezbytné, ale nakladatelství Karolinum tehdejší převratnou dobu vnímalo i jako možnost zbavit se této zátěže. Kromě toho na rozdíl od nás moc nespěchalo. Vzpomínám si na to, jak často jsem osobně něco urgovala a s jakým bohorovným klidem se k tomu stavěla příslušná redaktorka. Byli jsme jim ale vděční a já dodnes jsem za to, že slovník vydali, a Františku Pospíšilovi, tehdejšímu vedoucímu ústavní knihovny (který byl i jedním z autorů slovníku), patří díky za to, že nás seznámil se svým přítelem, vedoucím nakladatelství Jirsou. Myslím, že by bylo škoda, kdyby slovník skončil v nějakém (asi hodně velkém) šuplíku. Tak se to totiž tehdy, v době před rozšířením internetu, dělo se všim, co nezískalo svého nakladatele.

Ještě něco málo k atmosféře kolem našeho týmu. Většina pracovníků ústavu nám byla přátelsky nakloněna, i ti, kteří se nestali autory slovníku, z určitých stran ale (zejména po odchodu Jiřího Musila) sílil tlak na rychlé dokončení slovníku spojený s šířením domněnky, že práce našeho týmu je snadná, spočívá jen ve shromažďování hesel a v tom, že nějaká také píšeme, a hlavně že do ústavu nepatří, protože to není vědecko-výzkumná činnost. Myslím, že nešlo jen o určité osobní nevráživosti, že to byl hlubší problém. V té době se vlastně rozhodovalo o budoucím zaměření ústavu. Příprava slovníku byla samozřejmě výjimečnou záležitostí, kterou vědecká pracoviště neprovádějí často, a navíc ta naše už evidentně končila. Nicméně náplň slovníku, široké rozprostření sociologických témat, styl práce i okruh pracovníků jistě směřování naznačovaly. Prosadilo se směřování jiné, tak to ale v životě organizací chodí. Za poněkud zbytečné a z hlediska samotného ústavu, ať už se rozhodl směřovat kamkoliv, za ne příliš smysluplné a užitečné jsem považovala pozdější vyškrtnutí slovníku z jeho historie. I to se stává. Nemusí to ale být definitivní. Čas se někdy vrací a historici našťestí hlídají, aby se staré události, lidé i díla ze života příštích generací úplně nevytratila.

Slovník jako vzpomínky na budoucnost

Když po tolika letech listuji naším slovníkem, vracím se zpátky nejen k jednotlivým lidem a událostem, ale i k tehdejší naději a představám o budoucnosti – společnosti i sociologie. Jsou v tom slovníku zabudovány, chcete-li, zaklety. Čím vším se mohla naše sociologie zabývat poté, co se oprostila od marxistické ideologie a nabyla kýženou svobodu! Kolik teorií mohla s naší historickou zkušeností rozvíjet, jak rozmanité analýzy historických i současných jevů provádět! Někdy mám pocit, že svůj vědecký obzor spíš zúžila, než rozšířila, i když výjimky existují a o některých zřejmě ani nevím.

Také nemusela zůstat popelkou vedle dravější sestry politologie, tím spíše, že v této oblasti bylo možno navázat na naši prvorepublikovou tradici. Pojmový aparát související s politikou se u nás v době slovníkového finišování začal teprve zabydlovat, ale rozvíjel a rozvíjí se docela svébytným způsobem, který rozhodně stojí za pozornost sociologů. Stojí za ni i řada dalších námětů, které jsou v heslech skryty, i když samozřejmě faktografické informace, které slovník poskytuje, nejsou úplně a postupem času některé zastaraly.

Přes svou nedokonalost byla budoucnosti určena zejména hesla na rozhraní více oborů (samozřejmě ne každé) a pak ta, která zrcadlí běžný život – prostě všechna, která jsou nositelkami popsané specifické podoby slovníku. Možná ještě nenastala doba historického bilancování, zdá se mi ale, že po těchto slovníkových trajektoriích naše sociologie nekráčí. Případá mi, že jsem se v zásadě mýlila nebo jsem přeskočila do vzdálené budoucnosti, když jsem krátce po vydání slovníku v „Ohlédnutí za Velkým sociologickým slovníkem“ (*Sociologický časopis* 33, 1997, 3) napsala, že slovník vyjadřuje „potřebu (naší sociologie) vrátit se po období osamostatňování, sebepotvrzování, specifikace vědeckého oboru do stavu jeho přirozenosti, který se nerealizuje oddělením, ale naopak souvislostmi, spoluprací“ a že si sociologie „ze své podstaty nemůže nevyšímat široké variability projevů sociální, v jehož rámci existujeme a které permanentně spoluutváříme“.

Slovník měl (a slovníky, obzvláště ty velké, vždycky mají) plnit i úlohu předání poselství veřejnosti od oboru, kterému je zasvěcen. Měla jsem a dodnes mám dojem, že sociologie, která byla u nás tak dlouho zatlačována do pozadí a ideologicky deformována, to měla obzvláště zapotřebí. Nechci úlohu našeho slovníku (a slovníků vůbec) přeceňovat, snad ale ve své době přinášel veřejnosti dost neznámé informace i určitá očekávání.

Teď mi připadá, že v těch dvaceti letech následujících po jeho vydání se naše sociologie vepsala do veřejného mínění jen výzkumy volebních preferencí a více

méně pravidelnými novinovými články Jana Kellera a Václava Bělohradského (chvála bohu za ně, i když ví bůh, kolik lidí je čte). Mediálně známými osobnostmi hlásícími se k sociologii jsou také Jiřina Šiklová a Tomáš Halík a trochu byli i zesnulí Milan Petrušek a Ivo Možný. Občas sice média ozdoby označením „sociolog“ i další osoby a televize dopřeje pár vět komentářů i jiným sociologům než jmenovaným, obávám se ale, že důraz na politickou dimenzi převládá vždy natolik, že ta sociologická se k veřejnosti moc neprodere. Koneckonců i Bělohradský a Keller vešli ve všeobecnou známost a zasloužili si větší pozornost médií spíše pro své politické než sociologické angažmá.

Co se týká výzkumů veřejného mínění, nechci nijak zatracovat současnou vývojovou linii jedné ze zajímavých odnoží sociologie a také si myslím, že její polistopadový boom u nás zasluhuje zvláštní sociologické zkoumání, protože je pozoruhodný. Zatím jsem ovšem nečetla žádnou analýzu toho, jak a proč agentury vznikají, jaké stereotypy používají, jak jsou věrohodné a jak jejich „data“ vnímají na jedné straně běžní lidé a na druhé straně politické elity. Do našeho slovníku napsala hesla z oblasti výzkumu veřejného mínění převážně trojice autorů, kteří v ní pracovali už před rokem 1989 (Ivan Tomek a Jan Herzmann i později), ale i tak se repertoár výzkumných možností jeví ve světle těchto hesel daleko širší, než s jakým se dnes setkávám. Protože jde převážně o soukromé agentury, lze samozřejmě použít jednoduché ekonomické kritérium nabídky sledující poptávku. Škoda, že se toto kritérium jeví jako postačující. Nemluvím samozřejmě o používaných metodách a technologiích výzkumu veřejného mínění, které se jistě stále zdokonalují. A nevím, čím vším se sociologie zapisuje do marketingových výzkumů, které se vyskytují v těsném sousedství výzkumů veřejného mínění (institucionálně i metodologicky) a jejichž dikce do něj proniká.

Kromě mediálně žádaných, náležitě vytěžovaných a také kritizovaných informací o volebních preferencích se na veřejnosti občas objeví varování před demografickým stárnutím populace. To je jistě důležité i zajímavé téma na rozhraní demografie a sociologie. Vzpomínám si, že demografové se jím zabývali už v předlistopadové době a objevuje se i v našem slovníku. Na veřejnost se ale v posledních dvaceti letech dostává ve velmi zjednodušené a zpolitizované podobě. Možná demografové a sociologové nějaké analýzy ve vzájemné spolupráci provádějí, ale spíš neviditelně. Možná se i někde jinde nepostřehnutelně vyskytuje naplnění slovníkových výzev k propojování pohledů různých společenskovědních oborů, respektive k jejich „sociologizaci“. Vím jen o málo pokusech tohoto druhu.

Na spolupráci s ekonomikou a politikou byla založena nová polistopadová Fakulta sociálních věd UK, která kromě toho či především začala rozvíjet i dříve

podceňované hraniční dimenze jako sociální politiku, masovou komunikaci nebo mezinárodní vztahy. Když jsem přišla v roce 1994 na fakultu, pokusila jsem se ve své koncepci vedení katedry posílit „přátelství“ s těmi obory, které mi připadaly poněkud opomíjené. Podařilo se mi výuku rozšířit o demografii (angažovala jsem autory mnoha slovníkových hesel Zdeňka Pavlíka a Květu Kalibovou), obohatit kulturní antropologii (kromě Josefa Kanderta, který už na fakultě působil, jsem získala autora řady slovníkových hesel Zdeňka Justoně), přidala výběrové přednášky ze sociologie náboženství (Tomáš Halík na fakultě záhy obhájil profesuru). Nepodařilo se mi připojit historii a filosofii (narážela jsem na to, že se naši studenti mohou účastnit přednášek na filosofické fakultě, která tyto obory prioritně pěstuje). Dlužno ovšem říci, že u výběrových přednášek, které jsem iniciovala, studenty přitahovaly spíše známé osobnosti než předměty samotné. Kromě Tomáše Halíka byl velmi přitažlivým pro studenty už tehdy Václav Bělohradský, kterého se mi podařilo také dočasně angažovat. Trvalejší posilou ve výuce sociologických teorií byl zmiňovaný spolupracovník slovníku Ivo Bayer. Podařilo se mi získat i Jiřího Musila, který zaujal menší, ale stabilní okruh posluchačů. Tak jako v našem slovníku, nejvíce toho ale měl v oblasti teoretické sociologie na bedrech Milan Petrušek, který svým pojetím sociologie i rétorickým umem reprezentoval jak fakultu, tak slovník s ideami, na nichž byly postaveny, a přitahoval svými přednáškami studenty celé fakulty, napříč všemi obory.

Když už jsem se výše zmínila o výzkumu veřejného mínění, připojím ještě vzpomínku na poněkud zvláštní a nečekanou reakci na jednu moji inovaci, spočívající v zařazení výběrového předmětu Výzkum veřejného mínění do výuky. Již tehdy jsem měla obavy z boomu tohoto polistopadového úkazu a myslela jsem si, že tento předmět připraví zejména sociology na hrozící nebezpečí. Po značném přemlouvání se předmětu ujal Jan Hartl. I když byl už tehdy známý (byl ředitelem agentury pro výzkum veřejného mínění STEM), také zkušený a podle mého soudu pro tuto roli nejvhodnější, studenty sociologie kupodivu tento předmět příliš nezaujal. Jeho posluchači se stali hlavně studenti žurnalistiky (kde asi dnes jsou ti, co ho tehdy pozorně poslouchali?).

Studenti sociologie v devadesátých letech (a asi i později) zjevně prahli hlavně po nových západních teoriích, i když se poslušně podrobovali náročné výuce matematicko-statistických metod. Část studentů přitahovala fenomenologická a interpretativní sociologie, asi hlavně proto, že nabízela netradiční postoj k výzkumu a vědeckému bádání vůbec. I pro mne představovala naději, protože je bezprostředněji svázána s každodenním životem. Trochu problém vidím

v tom, že se studentům zalíbila hlavně možnost dívat se na všechno prizmatem vlastního já, bez svazující kazajky tzv. objektivitu. Bez předem zamýšleného a jasně deklarovaného odstupu se velmi snadno do všeho připlétou ryze subjektivní hodnotící soudy, což například u sociologů zabývajících se politikou vede až k vášnivým projevům sympatií a antipatií a ke snaze prospět všemi možnými způsoby těm svým a ublížit „nepřátelům“. K takové „angažovanosti“ poselství slovníku zaměřeno nebylo.

Když jsem přicházela na katedru, byla jsem nesporně ovlivněna prací na slovníku i při koncipování vlastní výuky. Vybavuje se mi, že do svých přednášek pro první ročník, které jsem nazvala *Základy sociologického myšlení*, a také do různých seminářů jsem vědomě infiltrovala pojetí sociologie a jejího společenského poslání, se kterým jsem se identifikovala jako autorka a organizátorka sociologického slovníku. Studenti to sice přijímali, ale bez velkého nadšení. Dlužno říci, že na „sociologické talenty“ podle svých představ jsem narazila málokdy. I takoví studenti pak většinou spojili svoji budoucnost spíše s dobrým finančním zajištěním rodiny než s tvůrčím bádáním v oblasti sociologie. Po letech jsem sice nezměnila přesvědčení, že studenti jsou přirozenými nositeli budoucnosti toho kterého oboru, opustila mne ale optimistická představa, že jsou přirozenými iniciátory dobrých myšlenek a změn, která mne přemohla v listopadu 1989. Značná část našich studentů se velmi rychle, bez velkého přemýšlení, identifikovala s nabízenou „kapitalistickou“ hodnotovou orientací a s vidinou osobního úspěchu a blahobytu.

Nakonec ještě vzpomínka na jeden dobrý úmysl, který se přímo týkal slovníku a spojoval jej se studenty, rychle ale skončil ve ztracenu. Těsně před vydáním *Velkého sociologického slovníku* jsme s kolegou Jiřím Rybou vymysleli grantový projekt „permanentního slovníku“. Spočíval v průběžném doplňování a zdokonalování našeho slovníku, převedeného do elektronické podoby, a to s pomocí studentů, pro které by to byla součást výuky. Učili by se vyhledávat informace a srovnávat je a také se vyjadřovat jasným a úsporným způsobem. Neměla to být jakási obdoba Wikipedie, dělo by se to pod dohledem a kontrolou pedagogů. Projekt byl zamítnut (údajně s tím, že jeden slovník už by nám mohl stačit) a pod návašem jiné práce už jsme se k němu nikdy nevrátili. Nevím, zda je to škoda, jaký efekt by to skutečně mělo – co by se tím pro budoucnost získalo a co ztratilo.

Dnešní doba není dobou slovníků a encyklopedií, alespoň těch tištěných. Je ale dobou velké potřeby a nabídky informací všeho druhu. Jako by se slovníky ještě před svým vznikem přetransformovaly do internetových souborů, což

je činí dostupnějšími a rychle doplnitelnými. Stávají se ale mnou obávanou snůškou informací, postrádají jedinečnost, komplexitu, specifickou tvář. Mění se v „tekutou modernitu“. Na té ovšem žádné vzpomínky neulpívají.

Možná, že i vzpomínky – jako takové, jako sociologický fenomén svého druhu – se časem vytratí ze společnosti, podobně jako se vytratí z regálů knihkupectví a knihoven zaprášené tlusté svazky tradičních slovníků. Oboje se stane už jen záležitostí sběratelů kuriozit. Takže kdybych dnes připravovala sociologický slovník, přidala a možná i napsala bych heslo „vzpomínky“, které v tom našem starém chybí, i když je tak „velký“. Heslo „sběratelství“ tam našťěstí je, napsal je Jiří Linhart, který na budoucnost asi „sociologicky“ myslel. Když jsem si jeho heslo po letech přečetla, nepřipadalo mi vůbec zastaralé. Jako mnohá jiná z tohoto slovníku předjímá budoucí možnosti, ne ale pravděpodobnost jejich naplnění. Tak už to ale se vzpomínkami na budoucnost bývá.

Alena Vodáková je socioložka na odpočinku, v letech 1966–94 pracovala v Sociologickém ústavu ČSAV (v období tzv. normalizace nuceně sloučen do Ústavu pro filosofii a sociologii ČSAV), od roku 1994 působila na Fakultě sociálních věd UK (v letech 1994–98 jako vedoucí katedry sociologie). Kontakt: vodakovi@seznam.cz